



ECONOMIC OUTLOOK OF TURKISH AGRICULTURE SECTOR, THE PROBLEMS AND SOLUTIONS (2002-2017)

Alper Yalçın*, Sevda Yalçın**

*Kafkas Üniversitesi, Kağızman MYO.

** Kafkas Üniversitesi, Kağızman MYO.

E-mail: alperyalcin36@hotmail.com, sevdayalcin3636@gmail.com

Copyright © 2018 Alper Yalçın, Sevda Yalçın. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

History of agriculture is as old as the history of mankind. The first agricultural activity that human being made in order to survive was gathering and hunting. With the introduction of simple tools, machinery and ultimately industrial production, the relationship between human and agriculture has evolved and has survived to the present day. Today, few forces that dominate the global economy and the financial sector follow the World scale in order to control the agricultural sector. The strategy they follow affects the health and future of all living beings, especially people. The results of this strategy have affected the Turkish agriculture sector as well as affecting World agriculture and it still continues to influence. Although agriculture has declined compared to the industry and service sector, the last 40 national income and the effect of employment on foreign trade in agriculture has increased 25 times worldwide, in the historical process. Turkey also has experienced similar developments. Agricultural and food products foreign trade which was 5 billion dollars in 2002 reached 25 billion dollars in 2017. In 1990, the added value derived from agriculture in turkey was 7.7 billion. In 2010, it reached the highest level which was 69.7 billion dollars. In the following years, it has been decreasing continuously and in 2016 it was realized as 53.4 billion dollars.

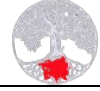
In this study, it has been tried to present solution suggestions for the problems that obtained by examining the size of the Turkish agriculture sector in the macro economy, especially the period of 2002-2017. In the study, the beneficiaries of the Turkstat, World Bank, FAO and WTO were used.

Keywords: Turkey's agriculture, Agricultural production, Agricultural foreign trade

TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ, SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ (2002-2017)¹

ÖZET

¹ Bu çalışmadaki verilerin bir kısmı 20-22 Nisan 2018 tarihleri arasında Alanya'da gerçekleştirilmiş olan II. Uluslararası Türk Coğrafyası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi'nde kullanılmıştır.



Tarımın tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın hayatta kalmak için beslenme ve biriktirme amacıyla yaptığı ilk tarımsal faaliyet toplayıcılık ve avcılık olmuştur. Basit araç gereçlerin, makinaların ve nihayetinde endüstriyel üretimin devreye girmesiyle insan ve tarım arasındaki ilişki zaman içerisinde sürekli değişim göstererek günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde genel olarak küresel ekonomiye ve finans sektörüne hakim olan az sayıdaki güçlerin Dünya ölçeğinde tarım sektörünü de kontrol etmek için takip ettikleri strateji, insanlar başta olmak üzere tüm canlıların sağlığını ve geleceğini etkilemektedir. Bu stratejinin sonuçları Dünya tarımını etkilediği kadar Türk tarım sektörünü de etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde tarımın, sanayi ve hizmetler sektörüne göre milli gelir ve istihdama etkisi gerilese de, son 40 yılda tarım dış ticareti, dünya ölçeğinde 25 kat artış göstermiştir. Benzer gelişmeler Türkiye'de de yaşanmıştır. 2002 yılında 5 milyar dolar olan tarım ve gıda ürünleri dış ticaretimiz, 2017 yılına gelindiğinde 25 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1960 yılında Türkiye'de tarım sektöründen elde edilen katma değer 7.7 milyar dolar, 2010 yılında ise en yüksek seviye olan 69.7 milyar dolara çıkmış, sonraki yıllarda ise sürekli azalarak 2016 yılında 53.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada Türk tarım sektörünün özellikle 2002-2017 dönemi başta olmak üzere makro ekonomi içerisindeki büyüklüğü, üretim miktarı ve dış ticaret potansiyeli incelenerek elde edilen sonuçlar neticesinde ortaya çıkan sorunlara yönelik çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada TÜİK, Dünya Bankası, FAO ve WTO'nun verilerinden yararlanma yoluna gidilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye tarımı, Tarımsal üretim, Tarımsal dış ticaret

GİRİŞ

Tarım beslenme açısından ihtiyaç duyulan besin maddelerini üretmede hammadde kaynağıdır (Kızılaslan, 2004:23). Bir başka tanıma göre tarım, topluma besin maddeleri ile hammadde sağlamak amacıyla, bitkisel ve hayvansal varlıkların, biyolojik olarak üretim yeteneklerini planlı ve yönlendirilmiş bir şekilde kullanmaktır (Gürler, 2008:1). 5488 sayılı ve 2006 tarihli Tarım Kanunu'na göre ise tarım; "doğal kaynakları uygun girdilerle birlikte kullanarak yapılan her türlü üretim, yetiştirme, işleme ve pazarlama faaliyetleri"dir. Yine aynı kanuna göre tarımsal ürün ise; "bitkisel, hayvansal ve su ürünleri alanında elde edilen her türlü işlenmemiş ham ürünler ile bunların birinci derece işlenmesi ile elde edilmiş ürünleri" olarak ifade edilmiştir. Tarım denildiği zaman genellikle ilk akla gelen kavram bitkisel üretimdir. Oysa tarım çok daha kapsamlı bir kavramdır. Tarım, bitkisel üretimin yanı sıra hayvancılık, ormancılık ve su ürünlerini de kapsamaktadır (Olalı ve Duymaz, 1987:3).

Tarımın tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın hayatta kalmak için beslenme ve biriktirme amacıyla yaptığı ilk tarımsal faaliyet toplayıcılık ve avcılık olmuştur. Basit araç gereçlerin, makinaların ve nihayetinde endüstriyel üretimin devreye girmesiyle insan ve tarım arasındaki ilişki zaman içerisinde sürekli değişim göstererek günümüze kadar gelmiştir. Tarihsel süreçte tarım sektörü, Klasik İktisat biliminin öncülüğünü de yaptığı kabul edilen ve 18.yy Fransa'sın da ortaya çıkan Fizyokrasi Okulu'nun, ekonomik anlamda tarımsal üretimin önemini savunan görüşleri ile altın dönemini yaşamıştır. Tarım sektörü sanayileşmenin ve ekonomide yapısal değişimin kaynağı olarak 20.yy ikinci yarısına kadar önemini korumuş, istihdam ve üretim noktasında ekonominin merkezinde yer almıştır. Küresel bazda yaşanan teknolojik, ekonomik ve sosyal değişimler tarım sektörünü de yakından etkilemiş ve paradigma değişikliği nedeniyle tarımın istihdam, üretim ve kalkınma içindeki rolü başka iktisadi yaklaşımlar lehine terk edilmiştir. Ancak özellikle dünya ölçeğinde insan nüfusunun sürekli artıyor olması, buna karşılık tarım arazilerinin ise azalıyor olması -özellikle şehirleşmenin etkisi



başta olmak üzere iklim değişikliği vb. nedenlerden- ülkeler nezdinde tarım sektörü gerek üretim gerekse dış ticaret ekseninde önemli hale gelmiştir.

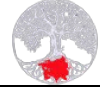
Bazı doğal kaynaklar (örneğin toprak, su, hava, ormanlar, balıklar dahil her türlü biyolojik çeşitlilik), tarımsal ekosistemler ile ilgili olanlar da dahil olmak üzere, insan yaşamının dayandığı temel mal ve hizmetlerin üretimi için vazgeçilmez bir temel oluşturur. Son 50 yılda doğal kaynakların fiziksel ve fonksiyonel mevcudiyeti, küresel düzeyde artan talep ve/veya bozulma nedeniyle tarihin hiçbir döneminde görülmediği kadarıyla çok hızlı azalmıştır. Bu, insan popülasyonunun büyümesi dahil olmak üzere bir dizi faktörle birleşerek, biyoçeşitliliğin azalmasına, ormansızlaşmaya, toprak sağlığının yitirilmesine ve su ve hava kalitesinin daha önce görülmemiş kadar kaybına/bozulmasına neden olmuştur. Yapılan bilimsel çalışmalarda iklim değişikliğine yol açan küresel emisyonların yaklaşık %30'u tarımsal faaliyetlere atfedilmektedir. İklim değişikliği de, her türlü tarımsal üretim sistemini etkilemektedir.

Dünya Bankası ve FAO raporlarına göre; dünyadaki yoksulların yaklaşık %70'i kırsalda yaşamakta olup çoğu da çiftçilikle uğraşmaktadır. Bu gerçeklikten hareketle küçük ölçekli çiftçileri yoksulluğun azaltılması ve onların gelişiminin teşvik edilmesi için destekleyecek pazar ve ticaret politikasının hedeflenmesi önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla tarım, sürdürülebilir kalkınma için temel bir araç olma potansiyeli içermektedir. Ulusal tarım politikalarının, üreticilere fayda sağlayabilecek ve daha canlı bir kırsal ekonominin gelişmesine katkı sağlayacak stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Ancak aşırı üretimden kaynaklı emtia fiyatlarındaki düşüş, yerleşik üreticilere göre daha düşük getirileri kabul etmeye istekli yeni üreticilerin ortaya çıkması, tarım temelli ekonomilere yönelik ticaret kısıtlamaları vb. faktörler özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki milyonlarca küçük ölçekli yoksul tarım üreticilerini olumsuz etkilemektedir (FAO).

Tarım sadece aile fertlerinin geçimlerini sağlamak amacıyla yapılan geçimlik faaliyet olmanın ötesinde ulusal ekonomi ile dış ticaretin ilgi alanına giren önemli bir sektör konumundadır. Ticari ya da endüstriyel açıdan tarımın ekonomiye, ekonomik kalkınmaya etkisi son derece önemlidir. Barrett, Carter ve Timmer'e göre tarımın ülkeler için ekonomik kalkınmaya olan etkileri dört aşamalı bir süreçten geçerek gerçekleşmektedir (Barrett ve diğ., 2010, s.451): İlk aşama Mosher sürecidir: Bu dönemde tarımın harekete geçmesi söz konusudur. İkinci aşama Johnston-Mellor sürecidir: Bu dönemde tarımın ekonomik büyümeye katkısı kurulan bağlantılar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Üçüncü aşama Schultz sürecidir: Tarımda gelir artışı yaşansa da bunun tarım dışı ekonominin hızlı büyümesi sonrasında ortaya çıkan artışa yetişmesi mümkün değildir. Son aşama ise Johnson sürecidir: tarımsal ekonomi işgücü ve finansal piyasalar vasıtasıyla ekonominin geri kalanına tamamen entegre olmaktadır.

Günümüzde tarım, tarımsal üretim ve gıda sektörü tam bir paradoksal gelişme yaşamaktadır. Nedenini Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) raporlarında görmek mümkündür. Raporlara göre 2016 yılında gezegenimizde 815 milyon insan açlıktan acı ve ıstırap çekerken, 1.9 milyar kişi ise aşırı kilo ve şişmanlığın neden olduğu hastalıklarından acı ve ıstırap çekmektedir. Aynı gezegendeki insan türünün bir kısmı açlıktan, bir kısmı ise aşırı beslenmekten muzdarip. Bir başka paradoksa yine örnek verecek olursak; 2016 yılında daha önce hiç olmadığı kadar fazla hububat hasat edildi: Dünya çapında 2.5 milyar ton. Bu rekor kıran hasata rağmen, insanları beslemek için sadece %43'ü kullanıldı. Geri kalanlar hayvan beslemek, petrol tanklarını doldurmak, endüstriyel üretim süreçlerini desteklemek veya sadece boşa harcanmak için kullanıldı.

Küresel tarım politikaları (özellikle endüstriyel tarım) ve gıda sistemleri; iklim değişikliğine, biyolojik çeşitliliğin kaybına, çevre kirliliğine, su kıtlığına, hastalıklara, yoksulluğa ve adaletsizliğe en çok katkı yapan faktörlerden biri olmaktadır. Tarım ve gıda sektörü aynı zamanda bazı ülkeler ve tarımsal ürün/gıda/ilaç alanında global ölçekte faaliyet yürüten endüstri şirketleri tarafından farklı amaçlara ulaşmada kullanılan stratejik bir saha olarak da



karşımıza çıkmaktadır. Türkiye tarımı da bu gelişmelerden üzerine düşen payı her yönüyle almaktadır.

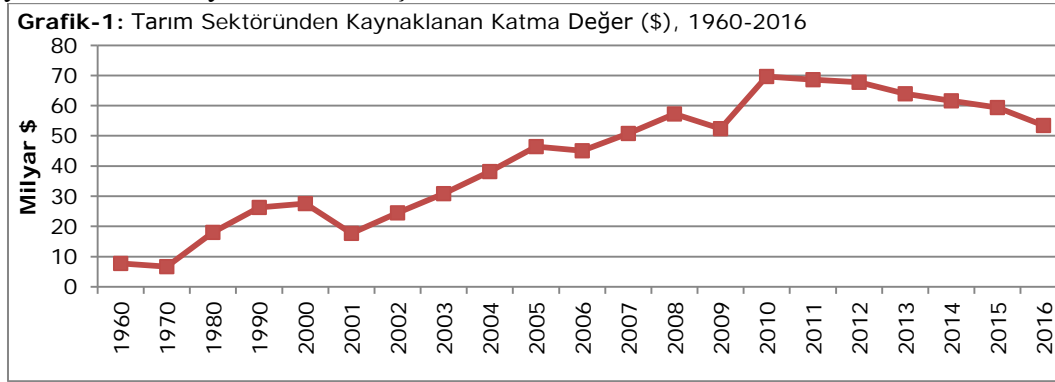
TARIMIN MAKRO EKONOMİ İÇERİSİNDEKİ YERİ

Tarım sektörünün Türkiye ekonomisi içerisindeki sahip olduğu yetkinliği aşağıda farklı başlıklar altında detaylı olarak ele alınmıştır. Burada öncelikli olarak yıllar itibariyle Türk tarımının makro ekonomi içerisindeki potansiyeli verildikten sonra Türkiye'deki tarım arazisinin miktarı ve kullanım şekli ayrıntılı olarak sunulacak sonrasında ise ekonomik göstergeler bağlamında (üretim açısından) tarım sektöründeki bitkisel ve hayvansal üretim potansiyeli incelenecektir. Üretim açısından tarım sektörü detaylandırıldıktan sonra dış ticaret bağlamında tarımın mevcut durumu ele alınacaktır.

Tarım Sektörü ve Neden Olduğu Katma Değer

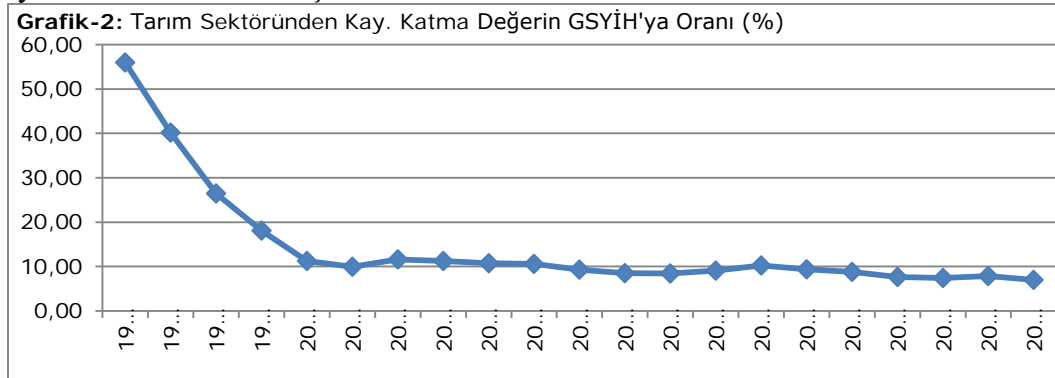
Tarıma ait katma değer, Uluslararası Standart Endüstriyel Sınıflandırmasındaki (ISIC), 1-5'e karşılık gelmekte olup ormancılık, avcılık ve balıkçılık ile ekin ve hayvancılık üretimini kapsamaktadır. Buradaki katma değer, tüm çıktıları topladıktan ve tüm girdiler çıkarıldıktan sonra tarım sektörünün net çıktısıdır.

1960 yılında Türkiye'de tarım sektöründen elde edilen katma değer 7.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründen elde edilen katma değer 1960-2010 yılları arasında 1970, 2001, 2006 ve 2009 yılları hariç olmak üzere bütün dönem boyunca artmıştır. Katma değer 2010 yılında 69.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiş sonraki yıllarda ise sürekli azalarak 2016 yılında 53.4 milyar dolar olmuştur.



Türkiye'de 1960 yılında tarım sektörünün neden olduğu katma değer parasal büyüklüğünün GSYİH'ya oranı yaklaşık %56 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 1970'de %40.2'ye, 1980'de 26.50'ye, 1990'da ise %18.1'e gerilemiştir. Tarımın ülke ekonomisi içerisindeki büyüklüğü ve etkisi azaldıkça, tarımdan kaynaklanan katma değer GSYİH içindeki oranı da aynı şekilde azalmıştır.

Tarım sektöründen kaynaklanan katma değer GSYİH'ya oranını ise aşağıdaki grafikte ayrıntılı olarak sunulmuştur.

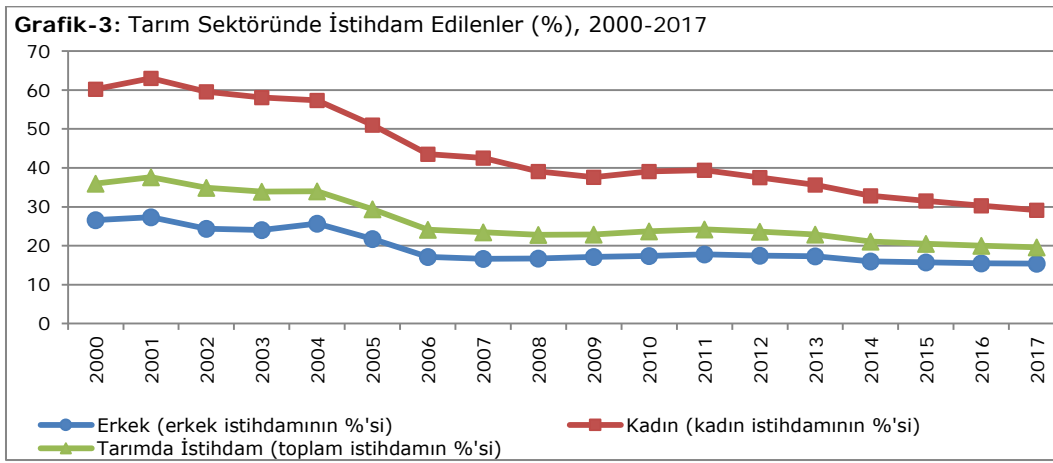




2000 yılına gelindiğinde tarım sektörünün neden olduğu katma değer parasal büyüklüğünün GSYİH'ya oranı %11.3 iken bu oran 16 yıllık süreç içerisinde de sürekli olarak azalarak 2016 yılında %7 olarak gerçekleşmiştir.

Tarım ve İstihdam

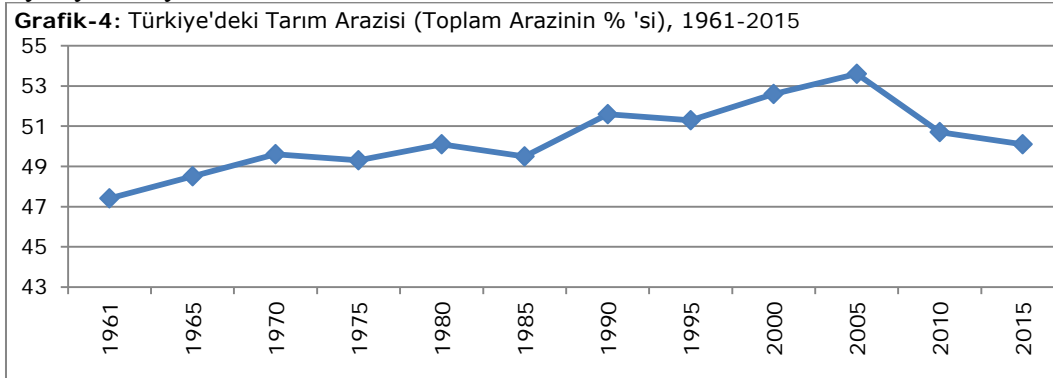
Türkiye'de 2000 yılında tarım sektöründeki istihdam, toplam istihdamın %36'sını oluştururken incelenen dönem içerisinde sürekli azalmış ve 2017 yılına gelindiğinde bu oran %19.6'lara kadar gerilemiştir. 2000 yılında tarım sektöründe istihdam edilen erkeklerin toplam erkek istihdamına oranı %26.6'dır. Bu oran 2017 yılına gelindiğinde %15.4'e inmiştir. Tarım sektöründeki kadın istihdamı da benzer bir gelişme göstermiştir. Nitekim 2000 yılında tarım sektöründe istihdam edilen kadınların toplam kadın istihdamına oranı %60.2'dir. Bu oran 2017 yılına gelindiğinde yarı yarıya azalarak %29.1'e düşmüştür. Türkiye'nin tarım sektöründeki istihdamının 2000-2017 tarihleri arasındaki gelişmesini aşağıdaki grafikte net olarak görmek mümkündür.



2000'li yılların başında Türkiye'de her üç kişiden biri tarım sektöründe istihdam edilmekte iken 2017 yılına geldiğimizde her beş kişiden birinin tarım sektöründe istihdam edildiğini görmekteyiz. Bu da gösteriyor ki tarım sektöründen sanayiye ve özellikle de hizmetler sektörüne doğru bir istihdam kayması yaşanmıştır (Yalçın ve Yalçın 2017: 69-70)

Tarım Arazisi Miktarı

Tarım arazisi; tarıma elverişli, tarımın yapıldığı, tarımsal mahsullerin yetiştirildiği (bitki ve meyvecilik dahil) alanlar ile, meralar, çayırlar ve geçici olarak nadasa bırakılan arazileri içerir. Türkiye'de 1961 yılında kullanılan tarım arazisi, toplam arazinin %47.4'ünü oluşturmaktadır. Aynı yıl dünya ortalaması ise %36'dır.

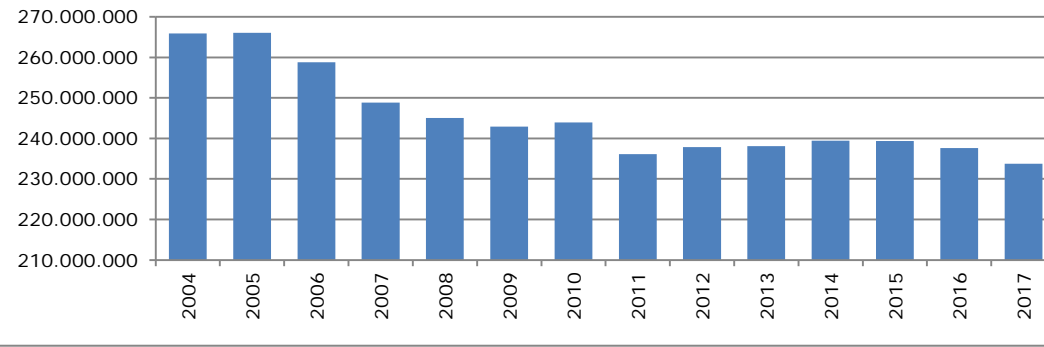


Türkiye'de 2005 yılına kadar tarım arazisi miktarı, belirli yıllarda azalmasına rağmen, sürekli artmış ve 2005 yılında %53.6'ya yükselmiştir. Bu yıldan itibaren sürekli azalmış 2015 yılına



gelindiğinde kullanılan tarım arazisi toplam arazinin %50.1'ine gerilemiştir. 2015 yılında dünya genelinde kullanılan tarım arazi miktarı toplam arazinin %37.3'üdür.

Grafik-5: Toplam Tarım Alanı (Dekar)



Türkiye'de **mera ve çayırlar dışındaki tarım yapılan arazi miktarı** 2004 yılında 265.9 milyon dekardan, 2017'ye gelindiğinde 233.7 milyon dekara gerilemiştir. 14 yıllık süreç içerisinde çeşitli nedenlerden dolayı (tarım arazilerinin vasfının değiştirilerek imara açılması, toprakların verimsizleşerek çoraklaşması, ekim-dikim faaliyetlerinin yapılmaması vb.) yaklaşık 32.2 milyon dekarlık bir tarım arazisi artık kullanılmamaktadır (Tablo-1).

BİTKİSEL ÜRETİM

Bitkisel üretim öncelikle toprak üzerinde herhangi bir örtü altı olmaksızın üretilen tahıllar, meyveler, içecek ve baharat bitkileri, sebzeler ve süs bitkileri ile bunların aynı zamanda örtü altına alınarak da yapılan tarım türüdür.

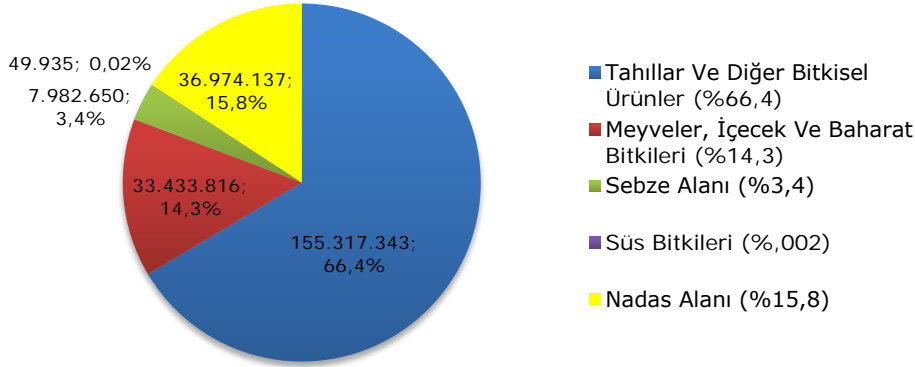
Bitkisel Üretim Yapılan Arazi

Türkiye'de 2004 yılında kullanılan tarım arazisi yaklaşık 265.9 milyon dekardır. Bunun 49.5 milyon dekarı "nadas" için ayrılarak geri kalan 179.6 milyon dekarında "tahıl ve diğer bitkisel ürünler", 27.8 milyon dekarında "meyve, içecek ve baharat" ve 8.9 milyon dekarında ise "sebze" üretimi gerçekleştirilmiştir. Aşağıdaki tablo, 14 yıllık süreçte Türkiye'de mera ve çayırlar dışındaki tarım yapılan arazi miktarının kullanım türleri hakkında detaylı bilgi vermektedir.

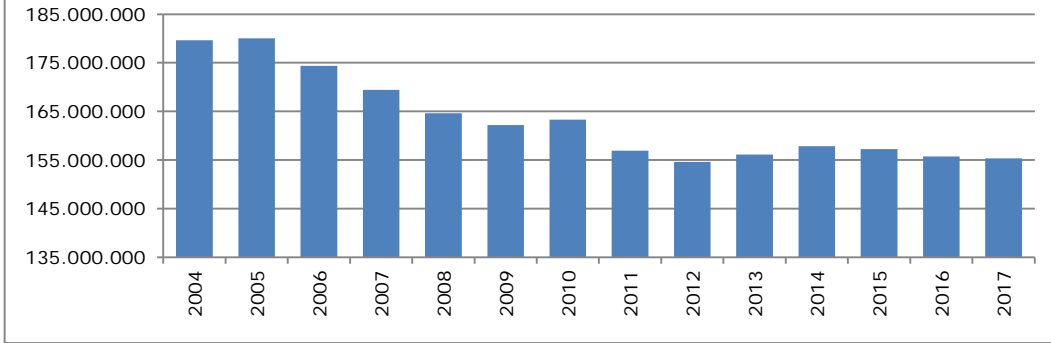
Tablo-1: Tarım Yapılan Arazi Alanı (Dekar)

Yıl	Tahıllar Ve Diğer Bitkisel Ürünler	Meyveler, İçecek Ve Baharat Bitkileri	Sebze Alanı	Süs Bitkileri	Nadas Alanı	Toplam
2004	179.616.500	27.801.860	8.949.640	0	49.563.780	265.931.780
2005	180.053.190	28.312.560	8.939.760	0	48.761.640	266.067.150
2006	174.396.988	28.952.512	8.504.804	0	46.908.406	258.762.710
2007	169.449.599	29.087.004	8.147.859	0	42.189.473	248.873.935
2008	164.602.571	29.499.804	8.357.953	0	42.591.897	245.052.225
2009	162.174.208	29.429.844	8.113.128	0	43.229.628	242.946.808
2010	163.330.020	30.105.797	8.015.980	0	42.490.255	243.942.052
2011	156.915.671	30.911.356	8.096.419	42.198	40.171.970	236.137.614
2012	154.633.765	32.009.607	8.267.360	47.895	42.861.366	237.819.993
2013	156.128.995	32.320.346	8.084.876	45.037	41.475.865	238.055.119
2014	157.818.172	32.428.112	8.035.763	48.909	41.076.182	239.407.138
2015	157.230.212	32.838.481	8.081.714	45.972	41.139.762	239.336.141
2016	155.746.391	33.292.166	8.041.419	48.659	40.499.984	237.628.619
2017	155.317.343	33.433.816	7.982.650	49.935	36.974.137	233.757.881

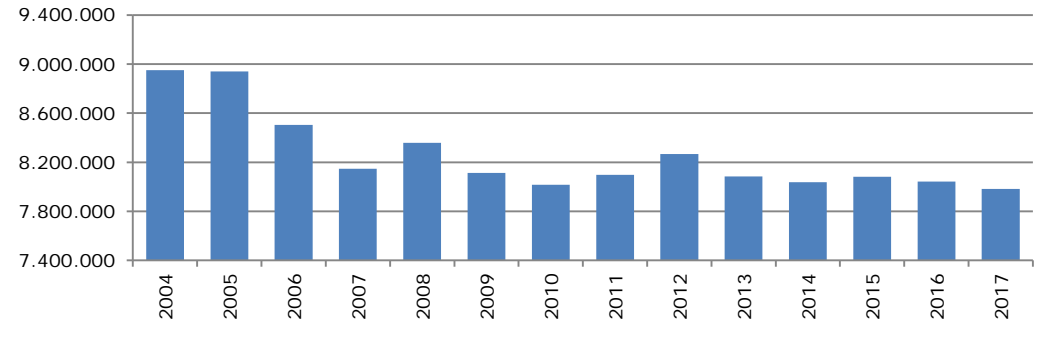
Tarım yapılan arazi miktarının her yıl azalması incelenen dönem içerisinde adım adım gerçekleşmiştir. 2017 yılına gelindiğinde 233.7 milyon dekarlık tarım arazisinin; %66.4'ü (155.3 milyon dekar) "tahıl ve diğer bitkisel ürünler", %15.8'i (36.9 milyon dekar) "nadasa bırakılan arazi", %14.3'ü (33.4 milyon dekar) "meyve, içecek ve baharat", %3.4'ü (7.9 milyon dekar) "sebze" ve %0.2'si (49.9 bin dekar) "süs bitkileri" yetiştirmek için kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Belirtilen dağılım aşağıdaki grafikte verilmiştir.

**Grafik-6: Tarım Yapılan Arazi Miktarı (Dekar), 2017**

Türkiye'deki arazi miktarının incelenen dönem itibariyle (2004-2017) en fazla azaldığı alan; **tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretiminin yapıldığı tarım alanları** olmuştur. 2004 yılında bu grupta üretim yapılan arazi büyüklüğü 179.6 milyon dekar iken 2017 yılına gelindiğinde 24.3 milyon dekar azalarak 155.3 milyon dekara gerilemiştir (bahse konu olan durum gerek yukarıdaki tabloda gerekse bu tabloya istinaden hazırlanan aşağıdaki grafikte de net olarak görülmektedir).

Grafik-7: Tahıl ve Diğer Bitkisel Ürün Ekim Alanı (Dekar)

Tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretiminin yapıldığı tarım alanlarındaki yaşanan gelişmenin bir benzeri de **sebze üretimi yapılan alanlar** içinde geçerli olmuştur. 2004 itibariyle 8.9 milyon dekarlık bir alanda sebze üretimi yapıyorken 2017 yılına gelindiğinde 1 milyon dekarlık bir azalma sonucunda 7.9 milyon dekara gerilemiştir.

Grafik-8: Sebze Ekim Alanı (Dekar)

Tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretiminin yapıldığı tarım alanları ile sebze üretimi yapılan alanlarda azalmaya karşılık; **meyve, içecek ve baharat ürünlerinin üretimi yapılan arazi ile süs bitkileri üretimi yapılan arazi** miktarında ise bir artış yaşanmıştır.



Son olarak örtü altı (cam sera, plastik sera, yüksek tünel ve alçak tünel olmak üzere dört farklı alanda) üretim yapılan arazi miktarı ise 2004 yılında 477.739 dekardan 2017 yılına geldiğimizde 752.168 dekara çıkmıştır.

Bitkisel Üretim Miktarı

Yukarıda ifade edildiği üzere bitkisel üretim öncelikle toprak üzerinde herhangi bir örtü altı olmaksızın üretilen tahıllar ve bitkisel ürünler, meyveler, içecek ve baharat bitkileri, sebzeler ve süs bitkileri ile bu ürünlerin aynı zamanda örtü altına alınarak da yapılan tarım türüdür. Çalışmanın bu kısmında 2004-2017 döneminde Türkiye’de örtü altı dışındaki diğer bitkisel üretim istatistikleri sunulmaya çalışılmıştır (Yalnızca sebze üretiminde örtü altı üretim potansiyeli verilmiştir).

Tahıl ve Bitkisel Ürünlerinin Üretim Miktarı

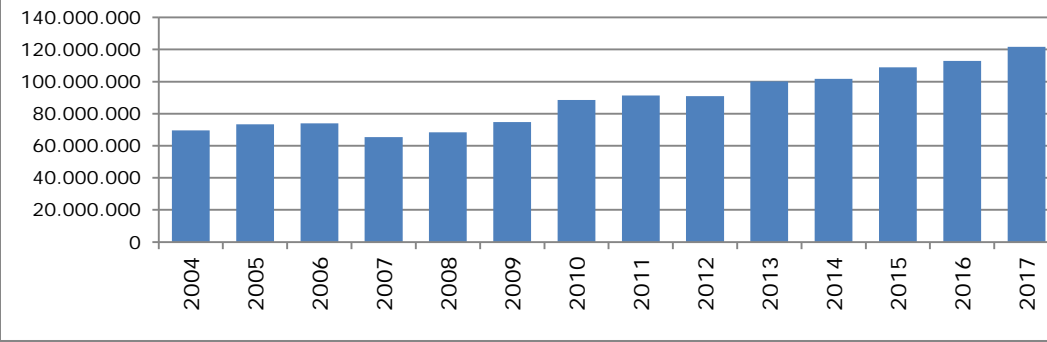
Tahıl ve bitkisel ürünler kategorisinde Türkiye’de; buğday, mısır, arpa, yulaf, çavdar, burçak, sorgum, darı, mahlut, kuru bakla, bezelye, börülce, kuru fasulye, kuru nohut, mercimek, pamuk, ayçiçeği, çeltik, soya fasulyesi, yerfıstığı, şeker pancarı, çeşitli tohumlar (ayçiçeği, susam, kolza, kenevir, haşhaş, aspir), patates, yer elması, şeker kamışı, keten (lif), kenevir (lif), fiğ (yeşil ot), yonca, korunga vb. ürünler yetiştirilmektedir.

Tablo-2: Bazı Seçilmiş Tahıl ve Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarı (Bin-Ton), 2004-2017

Yıl	Buğday	Durum Buğ.	Mısır	Arpa (Bira. ve Diğer)	Çavd.	Kuru Fas.	Kuru Nohut	Kuru Kırmızı Mer.	Kuru Yeşil Mer.	Pamuk (Çiğit)	Ayçic. Yağlık	Çeltik	Ş. Pancarı	Top.	GENEL TOP.
2004	16.000	5.000	3.000	9.000	270	250	620	480	60	1.426	800	490	13.517	50.913	69.509
2005	17.000	4.500	4.200	9.500	270	210	600	520	50	1.291	865	600	15.181	54.787	73.433
2006	16.510	3.500	3.811	9.551	271	196	552	580	42	1.477	1.010	696	14.452	52.648	73.978
2007	14.525	2.709	3.535	7.307	241	154	505	508	27	1.321	770	648	12.415	44.665	65.457
2008	15.000	2.782	4.274	5.923	247	155	518	106	25	1.077	900	753	15.488	47.249	68.467
2009	16.860	3.740	4.250	7.300	343	181	563	275	27	1.021	960	750	17.275	53.545	74.744
2010	16.224	3.450	4.310	7.250	366	213	531	422	25	1.273	1.170	860	17.942	54.035	88.589
2011	17.950	3.850	4.200	7.600	366	201	487	380	26	1.527	1.170	900	16.126	54.784	91.323
2012	16.800	3.300	4.600	7.100	370	200	518	410	28	1.373	1.200	880	14.920	51.699	90.892
2013	17.975	4.075	5.900	7.900	365	195	506	395	22	1.287	1.380	900	16.489	57.389	100.058
2014	15.700	3.300	5.950	6.300	300	215	450	325	20	1.391	1.480	830	16.743	53.004	101.793
2015	18.500	4.100	6.400	8.000	330	235	460	340	20	1.214	1.500	920	16.023	58.041	108.950
2016	16.980	3.620	6.400	6.700	300	235	455	345	20	1.260	1.500	920	19.593	58.328	112.886
2017	17.600	3.900	5.900	7.100	320	239	470	400	30	1.470	1.800	900	20.828	60.957	121.581

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki tabloda tahıl ve bitkisel ürünler kategorisinde seçilmiş bazı ürünlere ait 2004-2017 dönemini kapsayan üretim istatistikleri bulunmaktadır (Burada tüm ürünlerin üretim miktarını almamız mümkün olmadığından önemli bazı ürünler tabloya yansıtılmıştır). En sağda yer alan “Toplam” sütunu seçili ürünler toplamını, “Genel Toplam” sütunu ise yıl içerisinde yetiştirilen bütün sebzelere ait miktarları (Bin, Ton cinsinden) vermektedir. Seçilmiş olan ürünler, ilgili kategorideki tüm ürünlerin üretiminin yaklaşık %70’ini oluşturmaktadır. Tahıl ve bitkisel kategorisindeki bütün ürünlerden 2004 yılında yaklaşık 69.5 milyon tonluk bir üretim gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında ise toplam üretim 121.6 milyon tona ulaşmıştır. Seçili ürünleri dikkate aldığımızda ise on dört yıllık süreç içerisinde durum buğdayı, kuru fasulye, kuru nohut, kuru kırmızı ve yeşil mercimek üretiminde azalma; diğer ürünlerin üretiminde ise artma vardır. Üretim miktarı açısından en fazla artış şeker pancarında yaşanmış olup 2004 yılında 13.5 milyon ton olan üretim 2017’de 20.9 milyon tona çıkmıştır.

**Grafik-9:** Tahıl ve Bitkisel Ürün. Toplam Üretim Miktarı (Ton), 2004-2017

Sebze Ürünlerinin Üretim Miktarı

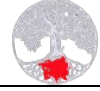
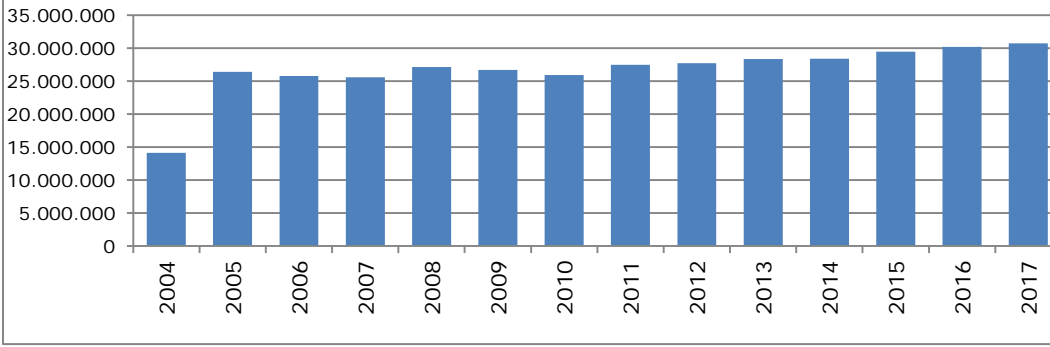
Türkiye’de yetiştirilmekte olan sebzeler; taze fasulye, taze barbunya, taze bezelye, taze börülce, taze bakla, beyaz ve kırmızı lahanaya, karnabahar, brokoli, marul, maydanoz, ıspanak, enginar, kereviz, pazı, semizotu, roka, tere, nane, dereotu, karpuz, kavun, salçalık ve sofralık domates ile biber, patlıcan, bamya, kabak, balkabağı, havuç, kuşkonmaz vb. ürünlerden oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloda üretim miktarları (Bin, Ton cinsinden) verilmiştir. En sağda yer alan “Toplam” sütunu seçili ürünler toplamını, “Genel Toplam” sütunu ise yıl içerisinde yetiştirilen bütün sebzelere ait miktarları (Bin, Ton cinsinden) vermektedir.

Tablo-3: Bazı Seçilmiş Sebze Ürünlerinin Üretim Miktarı (Bin-Ton), 2004-2017

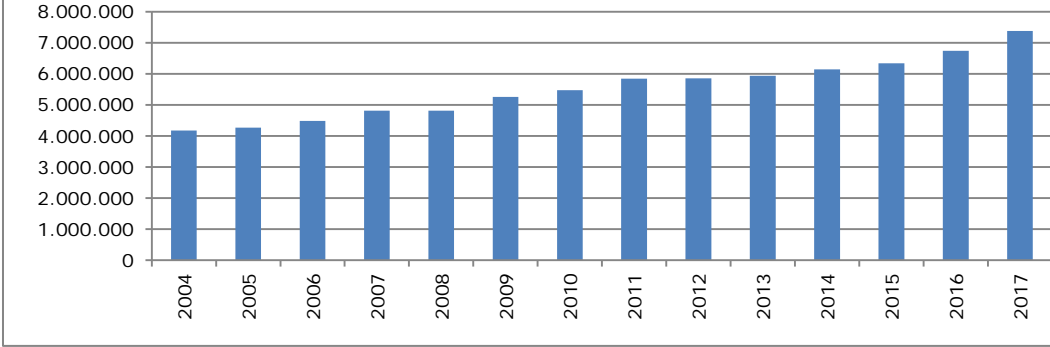
Yıl	Taze Fasul.	Taze Barbu.	Taze Beze.	Lahana (Beyaz)	Lahana (Kirm.)	Karni.	Brok.	May.	Karpuz	Kavun	Dom. (Salç)	Dom. (Sof.)	Havuç	Toplam	GEN. TOP
2004	582	54	58	500	105	110	7	47	3.825	1.750			438	7.476	14.121
2005	555	54	122	492	91	117	9	57	3.970	1.825	2.983	7.067	388	17.730	26.418
2006	564	56	90	502	103	136	16	53	3.805	1.766	2.942	6.913	395	17.340	25.796
2007	520	59	88	465	101	135	17	49	3.797	1.661	2.973	6.963	642	17.470	25.602
2008	563	59	89	488	105	151	20	52	4.002	1.750	3.566	7.420	592	18.856	27.159
2009	604	69	95	508	114	157	21	58	3.810	1.679	3.540	7.206	594	18.454	26.711
2010	588	71	90	491	118	159	26	56	3.683	1.612	2.879	7.173	533	17.480	25.927
2011	615	79	104	498	122	162	29	55	3.864	1.648	3.430	7.573	602	18.782	27.469
2012	621	84	102	482	133	169	31	57	4.022	1.689	3.652	7.698	714	19.454	27.736
2013	632	77	108	497	138	159	35	58	3.887	1.700	3.878	7.942	570	19.680	28.371
2014	638	77	105	493	164	161	41	58	3.886	1.707	3.915	7.935	558	19.739	28.410
2015	641	80	113	514	179	182	46	58	3.919	1.720	4.445	8.170	535	20.601	29.473
2016	639	88	113	525	187	195	55	58	3.929	1.854	4.019	8.581	555	20.798	30.179
2017	630	92	107	521	188	200	66	80	4.011	1.813	3.960	8.790	570	21.029	30.733

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki tabloda Genel Toplam Sütunu yılları karşılaştırma açısından yanıltıcı olabilir. Çünkü TÜİK’in veritabanında belirli ürünlere ait veriler bazı yıllar itibariyle bulunmamaktadır. Örneğin seçilmiş ürünler arasında yer almayan sebzelerden “çarliston biber” ve “beyaz turpa” ait 2004-2013 dönemi ile yukarıdaki seçili ürünlerden biri olan “domatesin (sofralık)” 2004 dönemine ait verileri TÜİK veritabanında yoktur. Tabloya göre 2017 yılını 2004 yılı ile karşılaştırdığımızda hem seçili ürünler kategorisinde (yaklaşık üç kat) hem de tüm sebze üretiminde bir artış (yaklaşık iki kat) olmuştur.

**Grafik-10:** Sebze Ürünlerinin Toplam Üretim Miktarı (Ton), 2004-2017

Yukarıda sebze ile ilgili verilen üretim miktarlarında örtü altı üretim bulunmamaktadır. Aşağıda grafikte örtü altı türleri olan cam sera, plastik sera, yüksek tünel ve alçak tünel olmak üzere dört farklı alanda yetiştirilen örtü altı sebze (taze fasulye, domates, ıspanak, marul, farklı türlerde biber, karpuz, kavun, maydanoz, lahana vb.) üretim miktarları verilmiştir.

Grafik-11: Örtü Altı Sebze Üretim Miktarı, (Ton), 2004-2017

Örtü altı sebze üretim miktarı 2004 yılında toplamda 4.181.065 ton iken 2017 yılında %76 oranında artarak (3.202.815 ton) 7.383.880 tona ulaşmıştır. Mevcut durum yukarıdaki grafikte verilmiştir.

Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkilerinin Üretim Miktarı

Türkiye’de meyveler, içecek ve baharat bitkileri kategorisinde; üzüm (sofralık, kurutmalık, şaraplık olmak üzere çekirdekli ve çekirdeksiz çeşitleri vardır), avakado, muz, incir, greyfurt, limon, portakal (Washington, yafa ve diğer çeşitleri), mandalina (farklı türlerde), turunç, elma (farklı türlerde), armut, ayva, kayısı, zerdali, kiraz, vişne, şeftali, nektarin, erik, yenedünya, kıvılcık, iğde, hünnap, kivi, ahududu, çilek, böğürtlen, dut, badem, kestane, fındık, şam fıstığı, ceviz, keçiboynuzu, muşmula, nar, zeytin vb. ürünler yetiştirilmektedir.

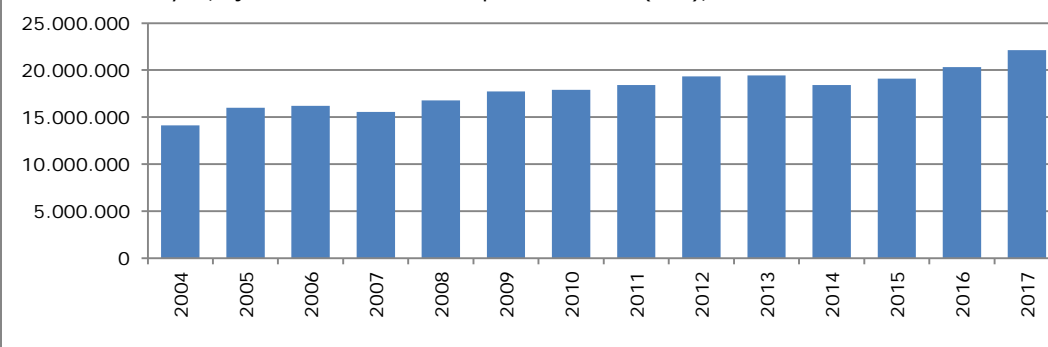
**Tablo-3:** Bazı Seçilmiş Meyveler İçecek ve Baharat Bit. Üretim Miktarı (Bin-Ton), 2004-2017

Yıl	Sof. Üzüm	Şarap. Üzüm	Kur. Üzüm	Muz ve Plant.	İncir (Yaş)	Limon	Porta. (Tüm)	Mand. (Tüm)	Elma (Tüm)	Kayısı	Kiraz	Şeft.	Fin.	Zey. (Tüm)	Top.	GEN. TOP.
2004	1.900	370	880	130	275	600	1.300	670	2.100	320	245	335	350	1.600	9.475	14.133
2005	2.000	450	1.000	150	285	600	1.445	715	2.570	860	280	465	530	1.200	11.350	15.983
2006	2.060	444	1.125	178	290	710	1.536	791	2.002	460	310	507	661	1.767	11.076	16.186
2007	1.913	482	884	189	210	652	1.427	744	2.458	558	398	486	530	1.076	10.931	15.556
2008	1.971	470	1.157	201	205	672	1.427	756	2.504	716	338	503	801	1.464	11.723	16.782
2009	2.257	476	1.131	205	244	784	1.690	846	2.782	661	418	502	500	1.291	12.496	17.725
2010	2.250	462	1.114	210	255	787	1.711	859	2.600	450	418	490	600	1.415	12.204	17.915
2011	2.269	465	1.128	207	261	790	1.730	872	2.680	650	439	493	430	1.750	12.413	18.426
2012	2.220	401	1.198	208	275	710	1.661	875	2.889	760	471	544	660	1.820	12.871	19.319
2013	2.133	455	959	215	299	726	1.781	942	3.128	780	494	564	549	1.676	13.026	19.419
2014	2.167	445	1.138	252	300	725	1.780	1.047	2.480	270	446	532	450	1.768	12.032	18.408
2015	1.892	424	957	271	301	751	1.817	1.156	2.570	680	536	561	646	1.700	12.560	19.100
2016	1.991	473	1.143	306	305	851	1.850	1.337	2.926	730	600	585	420	1.730	13.516	20.322
2017	2.109	488	1.243	369	306	1.007	1.950	1.550	3.032	985	627	665	675	2.100	15.006	22.109

Sof. Üzüm: çekirdekli ve çekirdeksiz sofralık Üzüm, Şarap. Üzüm: şaraplık üzüm, Kur. Üzüm: çekirdekli ve çekirdeksiz kurutulmuş üzüm, Muz ve Plant: Muz ve Plantain vb., Porta. (Tüm): Washington, Yafa ve diğer, Mand. (Tüm): satsuma, klemantin, king ve diğer., Fin: Fındık, Zey(Tüm): Sofralık ve yağlık zeytin

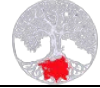
Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki tablolarda olduğu gibi meyvelerle ilgili tabloda da seçilmiş bazı ürünlere ait 2004-2017 dönemini kapsayan üretim istatistikleri bulunmaktadır. En sağda yer alan “Toplam” sütunu seçili ürünler toplamını, “Genel Toplam” sütunu ise yıl içerisinde yetiştirilen bütün meyve, içecek ve baharat bitkilerine ait miktarları (Bin, Ton cinsinden) vermektedir. Bu gruptaki ürünlerin üretim miktarında incelenen dönem aralığında geneli itibariyle bir artış olmuştur. 2004 yılı itibariyle toplam üretim 14.1 milyon tondan 2017 yılında 22.1 milyon tona ulaşmıştır. En fazla üretilen ürünlerin başında (ton olarak) elma, üzüm, zeytin, portakal ve mandalina gelmektedir.

Grafik-12: Meyve, İçecek ve Bah. Ürün. Top. Üretim Mik. (Ton),2004-2017

Süs Bitkilerinin Üretim Miktarı

Türkiye’de süs bitkileri ile ilgili üretim miktarlarına ait veriler TÜİK’in veritabanında 2011-2017 dönemini kapsayacak şekilde bulunmaktadır. Türkiye’de üretimi yapılan süs bitkilerinin üretim miktarı (kesme adet sayısı olarak); karanfil, glayöl, gerbera, gypsophilla, kasımpatı, anemon, zambak, orkide, lale, gül, lisianthus, fresia, şebboy, iris, statice, altınbaşak, nergis ve diğer kesme çiçeklerden oluşmaktadır. TÜİK’in veritabanında kesme çiçeklerin dışında ayrıca çiçek soğanları ile oda ve dış mekan süs bitkilerine ait istatistik bilgileri de bulunmakta olup bunlara ait veriler çalışmada sunulmamıştır.

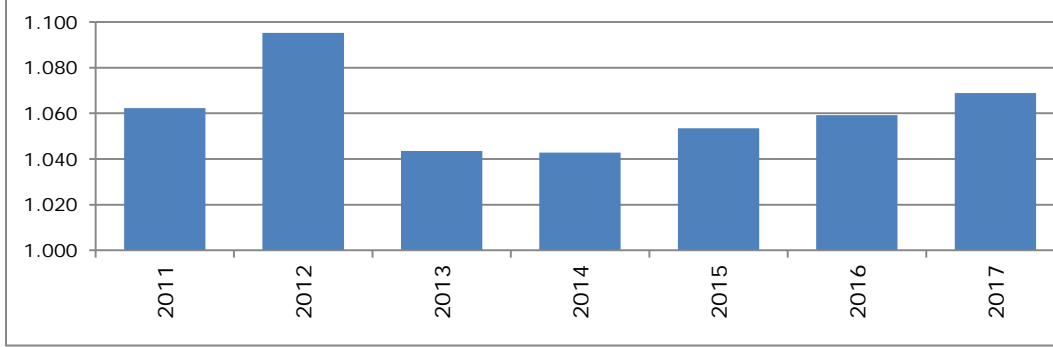
**Tablo-4:** Süs Bitkileri retim Miktarı, Kesme Adet Sayısı (Bin), 2011-2017

Yıl	Karanfil	Glavyl	Gerbera	Kasımpatı	Anemon	Zambak	Orkide	Lale	Gl	Diğer	TOPLAM
2011	588.456	13.654	136.012	38.438	2.361	12.614	328	23.732	105.364	105.105	1.062.328
2012	622.581	17.308	124.723	36.323	1.512	14.007	323	23.703	111.764	106.978	1.095.179
2013	594.445	10.214	123.266	42.182	1.451	10.228	270	55.640	83.405	87.409	1.043.455
2014	600.307	10.558	128.967	42.295	1.488	8.574	272	36.527	87.199	91.950	1.042.844
2015	591.076	14.766	129.690	42.196	1.338	11.993	272	41.324	93.396	92.783	1.053.461
2016	593.261	15.068	128.064	44.916	1.188	13.310	269	40.601	92.592	93.924	1.059.153
2017	593.097	7.270	127.206	44.477	1.188	9.552	1.625	44.505	107.943	95.368	1.068.940

Diğer: Lisianthus, Gypsophilla, Flesia, Şebboy, Sümbül, İris, Statice, Altınbaşak, Nergis ve diğ.

Kaynak: TUİK

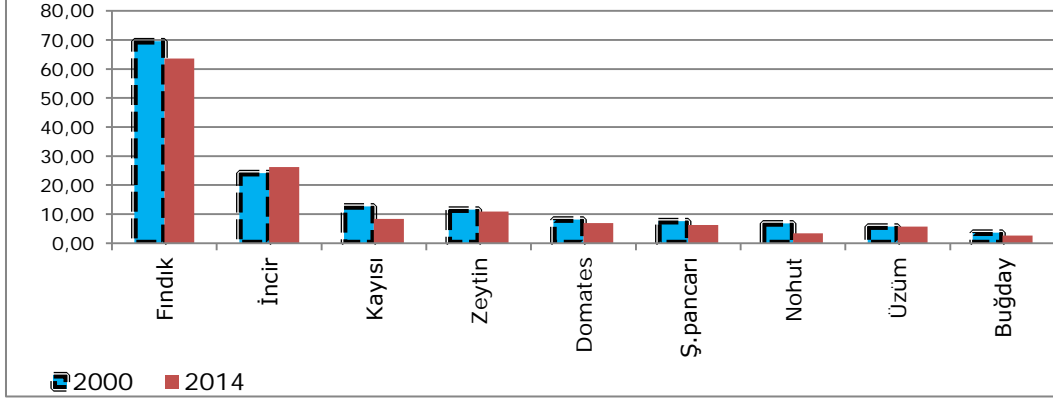
Ss bitkilerinin üretim miktarında (kesme sayısı) incelenen yedi yıllık dönem içerisinde fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir. 2011 yılında 1.062 milyon adet olan sayı 2017 itibariyle 1.068 milyon olarak değişmiştir. retimi yapılan süs bitkileri içerisinde 2017 yılı açısından en fazla (kesme sayısı); karanfil (593.097), gerbera (127.206), gl (107.943) ve lale (44.505) olduğu görülmektedir.

Grafik-13: Ss Bit. Top. r. Mik. Kesme Adet Sayısı (Milyon), 2011-2017

Ele alınması gereken konulardan biri de Türkiye'nin Dünya retimindeki payıdır. AŞağıdaki grafik Türkiye'de üretilen bazı tahıl ve bitkisel ürünlerin 2000 ve 2014 yılları itibariyle dünya üretiminden aldığı payı yüzde cinsinden karŐılaŐtırmasını vermektedir (FAO). Buna göre Türkiye, Dünya'da 2000 yılında; fındığın %69.53'n, incirin %24.07'sini, kayısının %12.69'unu, zeytinin %11.5'ini, domatesin (salçalık ve sofralık) %8.14'n, Şeker pancarının %7.52'sini, nohutun %6.81'ini, üzümün (tüm eŐitleri) %5.66'nı ve buğdayın da %3.59'unu üretmektedir. 2014 yılında sahip olduğu üretim potansiyeli ise; fındığın %63.56'sı, incirin %26.18'ni, kayısının %8.33', zeytinin %10.91'i, domatesin (salçalık ve sofralık) %6.87'si, Şeker pancarının %6.2'si, nohutun %3.36'sı, üzümün (tüm eŐitleri) %5.64' ve buğdayın da %2.59'u olarak değişmiştir. Buna göre on dört yıllık sürede Türk tarımında incelenen ürünler dikkate alındığında tahıl ve sebze kategorisinde ciddi üretim düşüşleri görülmektedir. Grafięe göre yalnızca bir miktar incir üretimi artışı dışında (%2.11) diğer ürünlerin tamamında dünyadaki üretim payları açısından gerileme söz konusudur.



Grafik-14: Türkiye'de Üretilen Bazı Tahıl ve Bitkisel Ürünlerin Dünya Üretimindeki Payı (%),2000-2014 Karşılaştırılması



Türkiye'nin tarım konusunda dünya üretimindeki yerini ve konumunu karşılaştırmak için üretim miktarları araştırıldığında yalnızca Türkiye'nin resmi veritabanı olan TÜİK'in verileri dikkate alınmamıştır. Aynı zamanda FAO'nun da verileri ile de teyit edilme yoluna gidilmiştir. Ancak bazı verilerde örneğin hayvancılık konusunda tutarsızlıklar söz konusu olduğundan Türkiye'nin bu konuda dünya üretiminden aldığı pay ile ilgili bazı bilgilere çalışmada özellikle yer verilmemiştir.

HAYVANSAL ÜRETİM

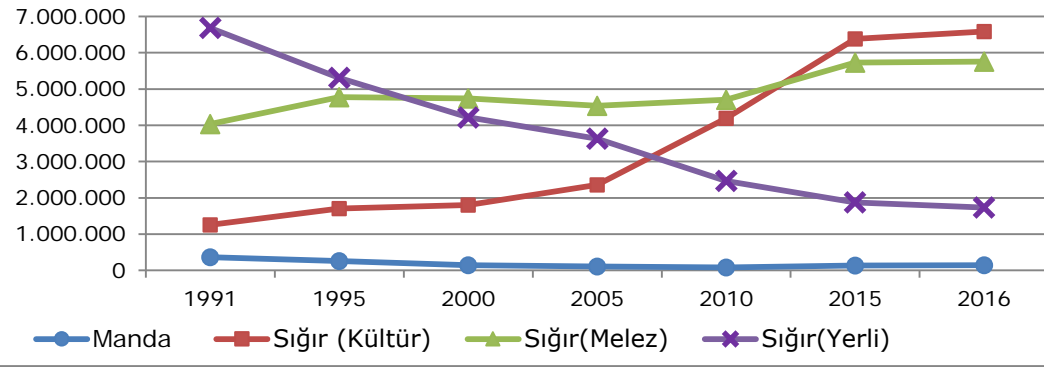
Hayvancılıkla ilgili öncelikle büyükbaş ve küçükbaş hayvan mevcudu ve her iki gruptan elde edilen kırmızı et üretim miktarı verildikten sonra kümes hayvanları ile ilgili üretim potansiyeli aktarılacaktır.

Büyükbaş Hayvan Üretim Potansiyeli

Türkiye'deki büyükbaş hayvan popülasyonunu (manda ve sığır) gösteren grafik 1991-2016 yıllarını kapsayacak şekilde detaylı olarak aşağıda verilmiştir. Hayvan sayıları yetişkin ile genç ve yavruların toplamından oluşmaktadır. Buna göre:

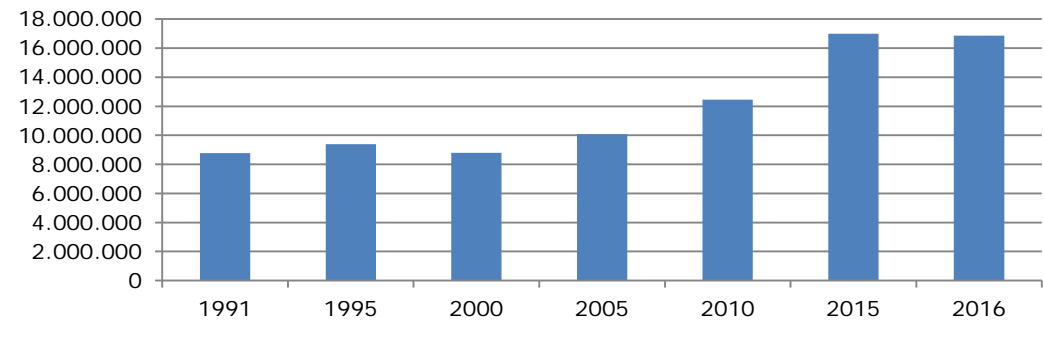
1-1991 yılında 260.604'ü yetişkin, 105.546'sı genç-yavru olmak üzere toplamda 366.150 adet "manda"; 829.924'ü yetişkin, 423.941'i genç-yavru olmak üzere toplamda 1.253.865 adet "sığır (kültür)"; 2.689.295'i yetişkin, 1.344.080'i genç-yavru olmak üzere toplamda 4.033.375 adet "sığır (melez)"; 4.675.608'i yetişkin, 2.010.075'i genç-yavru olmak üzere toplamda 6.685.683 adet "sığır (yerli)" cinsi büyükbaş popülasyonu bulunmaktadır. Genel toplamda ise 8.455.431'i "yetişkin", 3.883.642'si de "genç-yavru" olmak üzere toplamda 12.339.073 adet büyükbaş vardır.

2-2016 yılında 110.700'ü yetişkin, 31.373'ü genç-yavru olmak üzere toplamda 142.073 adet "manda"; 4.882.373'ü yetişkin, 1.706.154'ü genç-yavru olmak üzere toplamda 6.588.527 adet "sığır (kültür)"; 4.352.477'si yetişkin, 1.405.859'u genç-yavru olmak üzere toplamda 5.758.336 adet "sığır (melez)"; 1.337.438'i yetişkin, 395.854'ü genç-yavru olmak üzere toplamda 1.733.292 adet "sığır (yerli)" cinsi büyükbaş popülasyonu bulunmaktadır. Genel toplamda ise 10.682.988'i "yetişkin", 3.539.240'ı da "genç-yavru" olmak üzere toplamda 14.222.228 adet büyükbaş vardır.

**Grafik-15:** Büyükbaş Hayvan Potansiyeli (Adet), 1991-2016

3-2016 yılını 1991 yılı ile kıyasladığımızda; toplamda "manda" ile "sığır (yerli)" sayısında azalma, buna karşılık "sığır (kültür)" ile "sığır (melez)" sayısında ise artma, genel toplamda ise bir artış olmuştur. Şöyle ki; "manda" sayısında 224.077 adet azalma (%61), "sığır (yerli)" sayısında 4.952.391 azalma (%74), "sığır (kültür)" sayısında 5.334.662 artma (%425), "sığır (melez)" sayısında 1.724.961 artma (%43) olmuştur. Toplam hayvan sayısını dikkate aldığımızda ise 1991'de 12.339.073 olan sayı, 2016 yılına geldiğinde 1.883.155 artarak (%15.2) 14.222.228'e ulaşmıştır.

Türkiye'de büyükbaş hayvanlardan üretilen süt miktarını aşağıdaki grafik vermektedir. 1991 yılında toplamda 8.7 milyon ton süt elde edilmiştir. Bunun 4.2 milyon tonu melez sığırlardan, 2.5 milyon tonu yerli sığırlardan, 2 milyon tonu kültür cinsi sığırlardan ve 162 bin tonu da mandalardan elde edilmiştir. 2016 yılında ise büyükbaş hayvanlardan üretilen süt miktarı yaklaşık iki kat artarak 16.9 milyon tona ulaşmıştır. Bunun 9.8 milyon tonu kültür sığırlarından, 6.1 milyon tonu melez sığırlardan, 860 bin tonu yerli sığırlardan ve 63 bin tonu da mandalardan üretilmiştir.

Grafik-16: Büyükbaş Hayvanlardan Üretilen Süt Miktarı (Ton), 1991-2016

2013-2016 yıllarını kapsayan pastörize, sterilize ve UHT sütler başta olmak üzere büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt ve süt ürünleri ile ilgili detaylı tablo aşağıda verilmiştir (buradaki veriler endüstriyel üretimle ilgilidir). Endüstriyel anlamda en fazla elde edilen süt "tam yağlı içme sütü"dür (2016 yılında yaklaşık 1.8 milyon ton üretilmiştir.) Bir diğer süt olan "yarım yağlı süt" ise 2016 yılında yaklaşık 1 milyon ton süt elde edilmiştir. Tüm sütlerde elde edilen peynir miktarı ise 2013 yılında yaklaşık 600 bin ton, 2016 yılında ise 658 bin tona çıkmıştır.

**Tablo-5:** Süt ve Süt Ürünleri Üretim Miktarı (Ton), 2013-2016

	2013	2014	2015	2016	Toplam
Tam Yağlı İçme Sütü*	1.724.681	1.699.830	1.869.479	1.814.463	7.108.453
Yarım Yağlı İçme Sütü*	903.030	937.214	880.765	1.048.557	3.769.566
Yağsız İçme Sütü*	20.174	14.051	6.804	4.064	45.093
Koyun Sütü	32.359	40.906	41.141	35.267	149.673
Keçi Sütü	50.592	57.048	56.286	54.048	217.974
Manda Sütü	1.620	1.489	1.335	1.663	6.107
Kaymak	58.890	62.256	64.194	63.338	248.678
Süt Tozu	157.721	257.736	224.350	248.368	888.175
Peynir (Tüm Sütlerden)	598.915	631.085	665.580	657.694	2.553.274
Sadece İnek Sütünden	573.407	581.316	637.284	635.191	2.427.198
Sadece Koyun Sütünden	877	534	1.917	2.687	6.015
Sadece Keçi Sütünden	452	651	337	1.249	2.689
Sadece Manda Sütünden	0	35	34	37	106
Karışık (Harmanlanmış) Sütten	24.180	48.549	26.008	18.530	117.267

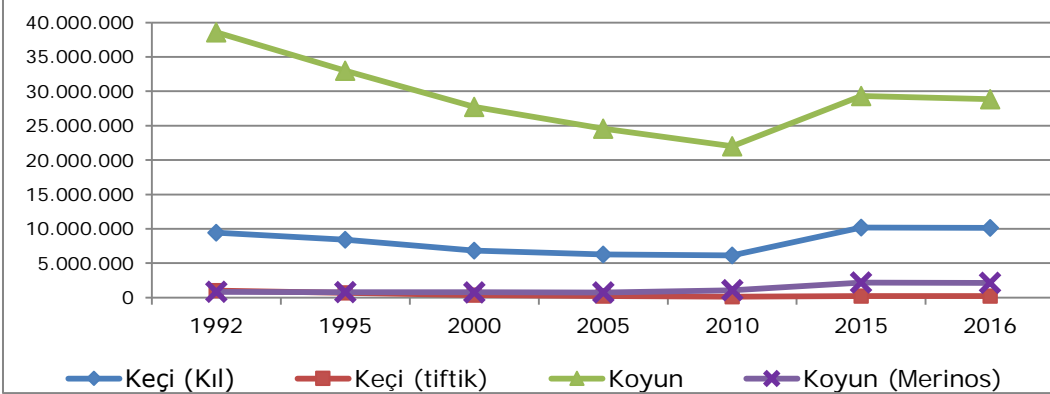
* Sütler (Pastörize, Sterilize ve UHT Sütlerden oluşmaktadır)

Küçükbaş Hayvan Üretim Potansiyeli

Türkiye'deki küçükbaş hayvan popülasyonunu gösteren grafik 1992-2016 yıllarını kapsayacak şekilde detaylı olarak aşağıda verilmiştir. Küçükbaş hayvan sayıları yetişkin ile genç ve yavruların tamamından oluşmaktadır. Buna göre:

1-1991 yılında 9.439.600 adet "kıl keçisi"; 1.014.340 adet "tiftik keçisi"; 38.575.828 adet "yerli koyun" ve 840.110 adet de "merinos koyun" cinsi küçükbaş popülasyonu bulunmaktadır. Genel toplamda ise 36.613.808'i "yetişkin", 13.256.070'i de "genç-yavru" olmak üzere toplamda 49.869.878 adet küçükbaş hayvan mevcudu vardır.

2-2016 yılında ise: 10.137.534 adet "kıl keçisi"; 207.765 adet "tiftik keçisi"; 28.832.669 adet "yerli koyun" ve 2.151.264 adet "merinos koyun" cinsi küçükbaş popülasyonu bulunmaktadır. Genel toplamda ise 31.772.673'ü "yetişkin" ve 9.556.559'u da "genç-yavru" olmak üzere toplamda 41.329.232 adet küçükbaş vardır.

Grafik-17: Küçükbaş Hayvan Potansiyeli (Adet), 1992-2016

3-2016 yılını 1991 yılı ile kıyasladığımızda; toplamda "tiftik keçisi" ile "yerli koyun" sayısında azalma, buna karşılık "kıl keçisi" ile "merinos koyun" sayısında ise artma, genel toplamda ise bir azalma olmuştur. Şöyle ki; "kıl keçisi" sayısında 697.934 adet artma (%7.4), "merinos koyun" sayısında 1.311.154 adet artma (%156), "tiftik keçisi" sayısında 806.575 adet azalma (%80), "yerli koyun" sayısında 9.743.159 adet ciddi bir azalma (%25) olmuştur. Toplam hayvan sayısını dikkate aldığımızda ise 1991'de 49.869.878 olan sayı, 2016 yılına geldiğinde 8.540.646 adet azalarak (%17.2) 41.329.232'ye gerilemiştir.

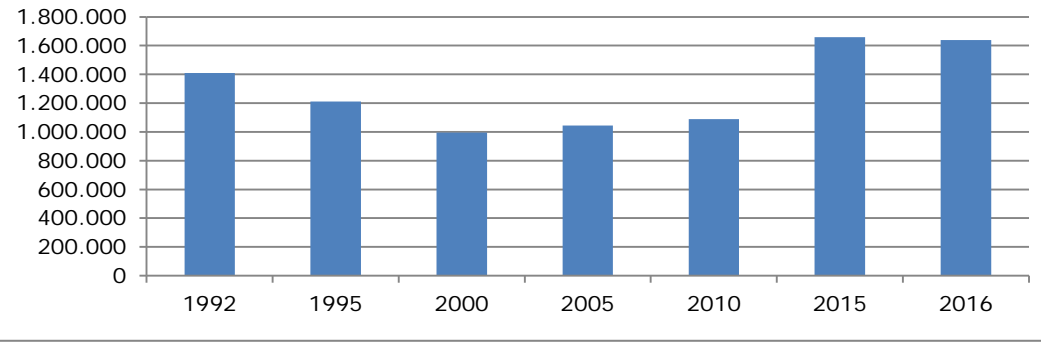
Ayrıca ilginç olan bir nokta ise; küçükbaş hayvan sayısı 1991'den 2010 yılına kadar sürekli olarak azalarak toplam sayı 29.382.924'e gerilemiştir. Bu tarihten sonra ise altı yıllık sürede



genel toplamda ciddi bir artış olduğunu ve 2016 yılına geldiğimizde yaklaşık 12.5 milyon arttığını görmekteyiz.

Türkiye'de küçükbaş hayvanlardan üretilen süt miktarını aşağıdaki grafik vermektedir. 1992 yılında toplamda 1.408.522 ton süt elde edilmiştir. Bunun yaklaşık 1.1 milyon tonu yerli koyunlardan elde edilmiştir. Aradan geçen yaklaşık çeyrek asırlık sürede süt miktarındaki artış ancak %16.4 olarak (231.000 ton) gerçekleşmiş ve 2016 yılında küçükbaş hayvanlardan üretilen süt miktarı 1.639.813 tona ulaşmıştır.

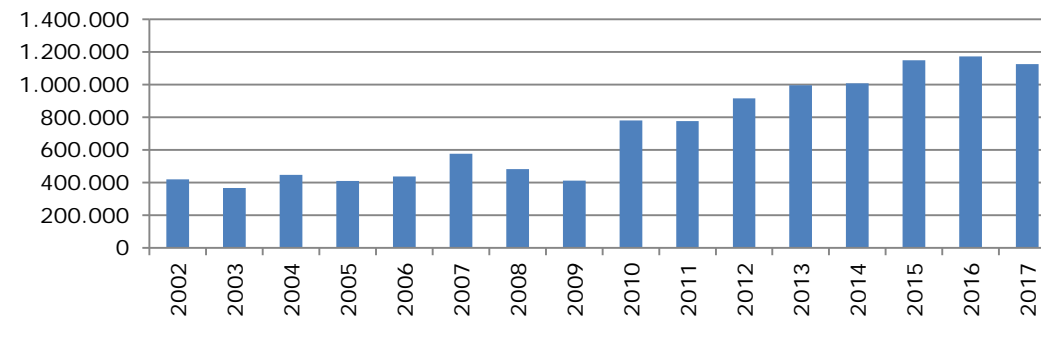
Grafik-18: Küçükbaş Hayvanlardan Üretilen Süt Miktarı (Ton), 1992-2016



Kırmızı Et Üretim Miktarı

Türkiye'deki büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen taze veya soğutulmuş kırmızı et üretim miktarı 2002 yılında 420.541 ton olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılına geldiğimizde et üretim miktarı 2002 yılına göre %168 oranında artarak 1.126.403 tona çıkmıştır. 2017 yılı itibarıyla üretilen kırmızı et miktarının %87.7'si "sığır veya dana karkastan", %8.9'u "koyundan", %3.3'ü "keçiden", %0,012'si ise "manda ve malaktan" elde edilmiştir.

Grafik-19: Kırmızı Et Üretim Miktarı (Taze veya Soğutulmuş) (Ton)



Kümes Hayvancılığı Üretim Potansiyeli

Türkiye'de 2012-2017 dönemindeki kümes hayvanları ve bunlardan elde edilen ürünlerin üretim miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir. İncelenen altı yıllık süreçte kümes hayvancılığını bütün türlerinin üretim sayısında (et ve yumurta tavuğu, hindi, kaz ve ördek) bir artış olmuştur.

Tablo-6: Kümes Hayvanları Üretim Potansiyeli (Adet), 2012-2017

Yıllar	Et Tavuğu	Yumurta Tavuğu	Hindi	Kaz	Ördek
2012	169.034.283	84.677.290	2.760.859	676.179	356.730
2013	177.432.745	88.720.709	2.925.473	755.286	367.821
2014	199.976.150	93.751.470	2.990.305	911.990	399.820
2015	213.658.294	98.597.340	2.827.731	850.694	398.387
2016	220.322.081	108.689.236	3.182.751	933.353	413.841
2017	221.245.322	121.556.027	3.872.460	978.384	491.561



2017 yılı itibariyle Türkiye’de yaklaşık 221.2 milyon “et tavuğu”, 121.6 milyon “yumurta tavuğu”, 3.9 milyon “hindi”, 978 bin “kaz” ve 492 bin de “ördek” olmak üzere toplamda 348.2 milyon adet kümes popülasyonu bulunmaktadır.

SU ÜRÜNLERİ ÜRETİM POTANSİYELİ (AVCILIK VE YETİŞTİRİCİLİK)

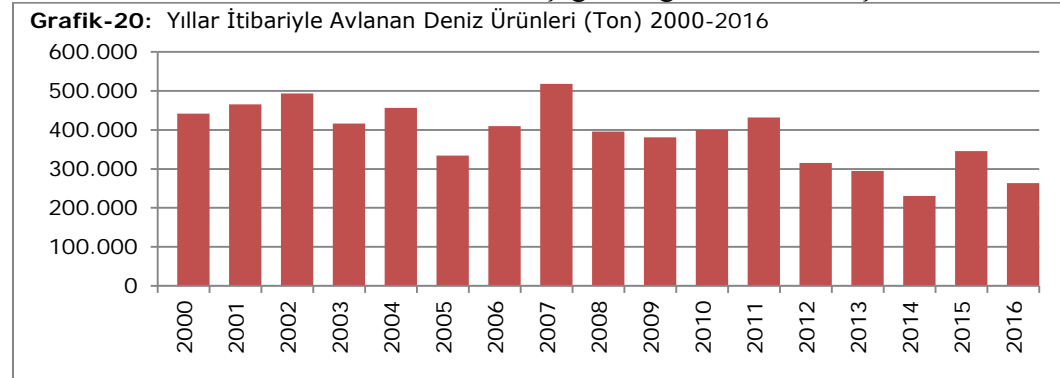
Burada öncelikle su ürünlerinde (hem denizlerdeki hem de iç sulardaki) yapılan avcılık faaliyetleri ve bunun neticesinde elde edilen üretim miktarları verilecek, sonrasında ise yetiştiricilik faaliyetleri (hem denizlerdeki hem de iç sulardaki) ile ilgili üretim potansiyelleri 2000-2016 dönemini kapsayacak şekilde detaylıca verilecektir.

SU ÜRÜNLERİNDE AVCILIK POTANSİYELİ

Denizlerdeki Avcılık

Türkiye’de **avlanan deniz ürünleri**; Akya, Avcı, Albakor (Patlagöz), Bakalorya, Berlam, Barbunya, Barbunya (Paşa Barbunu), Çaç, Çipura, Dil-Pisi, Dülger, Fangri, Fener Balığı, Gelincik, Grenyüz, Gümüş, Hamsi, Hamsi (Balık Unu Ve Yağ Fab), Hani, İskarmoz, İskorpit, İsparoz, İstavrit (Kraça), İstavrit (Karagöz), İškine, İzmarit, Kalkan, Karagöz, Kayabalığı, Kayabalığı(Lahoz), Kefal, Keler, Kılıç, Kırlangıç, Kırlangıç (Mazak), Kolyoz, Köpek, Kupez, Lahoz, Levrek, Lipsöz, Lüfer, Melanurya, Mercan, Mezgit, Mıgır, Mırmır, Minekop, Orfoz, Orkinoz, Öksüz, Palamut-Torik, Patlagöz Mercan, Pisis, Sardalya, Sariağız, Sarıgöz, Sarpa, Sinagrit, Sivriburun, Tekir, Tirsi, Traça, Uskumru, Vatoz, Yazılı Orkinos, Zargana, Zurna, Dil ve diğer balıklardan oluşmaktadır.

Yukarıda sayılan avlanan deniz ürünleri toplamı 2000 yılında 441.891 ton iken 2016 yılına gelindiğinde 178.217 ton azalarak (%40.3) 263.674 tona gerilemiştir. On altı yıllık süreçte avlanan balık ürünlerinin üretim miktarı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

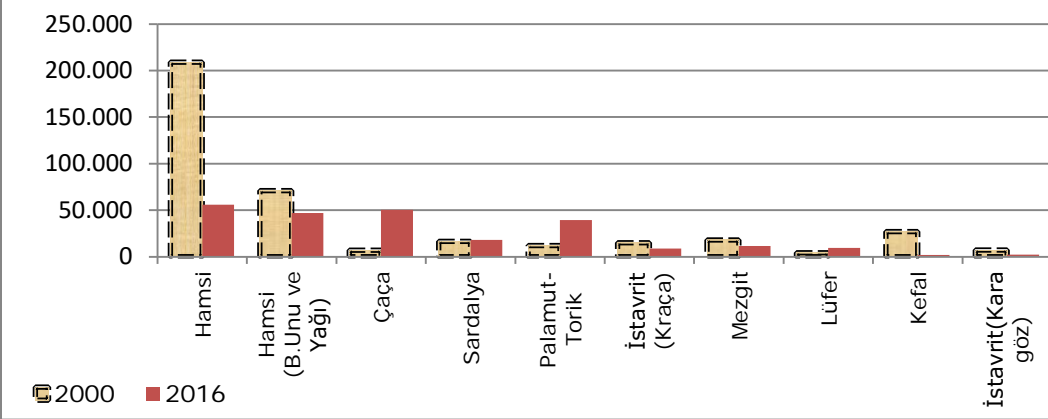


Denizlerde avlanan balık türlerinden Bakalorya ve Berlam (2001 ve sonrasında), Dil-Pisi (2007 ve sonrasında), Kayabalığı (2015 ve sonrasında), Kayabalığı (Lahoz) (2002 ve sonrasında) ve Sariağız (2006 ve sonrasında) artık avlanılmadığı/avlanılmadığı görülmektedir.

2000-2016 döneminde denizlerde en çok avlanan balık türlerinin ilk on tanesi sırasıyla: Hamsi, Hamsi (balık unu ve yağı için), Çaç, Sardalya, Palamut-Torik, Mezgit, Lüfer, Kefal ve İstavrit (Karagöz) bulunmaktadır. 2016 yılını 2000 ile kıyasladığımızda Hamsi %73.3, Hamsi (balık unu ve yağı için) %34, İstavrit (Kraça) %41, Mezgit %36, Kefal %93.3 ve İstavrit (Karagöz) üretimi ise %68.2 oranında azalmıştır. Buna karşılık Çaç %617, Sardalya %10, Palamut-Torik %229 ve Lüfer üretimi ise %126 oranında artmıştır. Mevcut durumu aşağıdaki grafik net olarak göstermektedir.



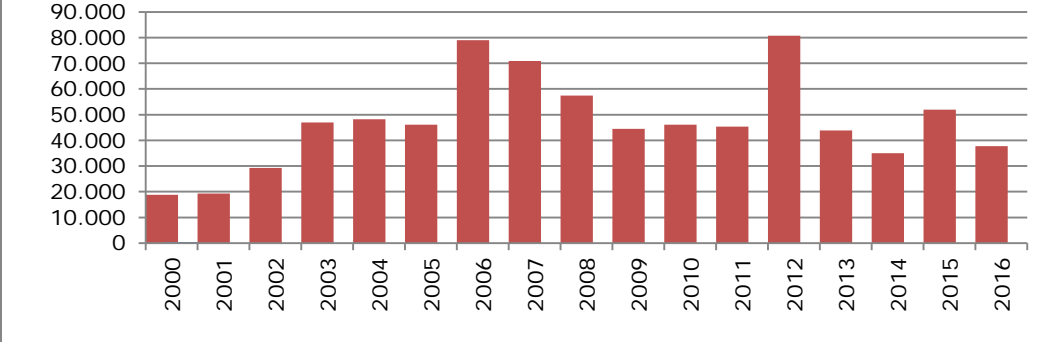
Grafik-21 : Avlanan Deniz Ür. 2000 ve 2016 Karşılaştırılması İlk-10 (Ton)



Türkiye’de **avlanan diğer deniz ürünleri ise**; Ahtapot, Akıvades (Kum Midyesi), Beyaz Kum Midyesi, Kara-Kıllı Midye, Kıllı Midye, Kidonya, Böcek, Deniz Kereviti, Deniz Salyangozu, İstakoz, İstiridye, Kalamerya, Jumbo Karides, Karabiga Karides, Kırmızı Karides, Pembe Karides, Erkek Karides, Mürekkepbalığı, Pavurya, Tarak, Mavi Yengeç, Ayna, Çağanoz, Çalpara, Deniz Anası, Karides, Midye, Sünger, Yengeç, Kara Midye ve diğer deniz ürünlerinden oluşmaktadır.

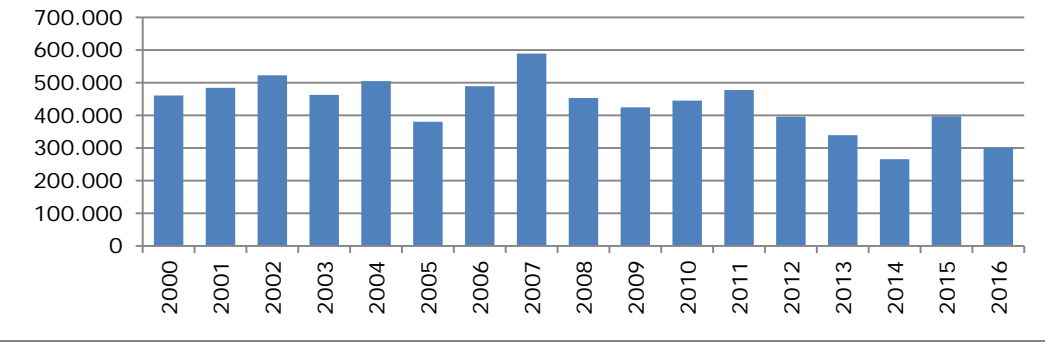
Yukarıda sayılan avlanan diğer deniz ürünleri toplamı 2000 yılında 18.831 ton iken 2016 yılına gelindiğinde 18.908 ton artarak (%100) 37.739 tona çıkmıştır. On altı yıllık süreçte avlanan diğer balık ürünlerinin üretim miktarı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik-22: Avlanan Diğer Deniz Ürünleri (Ton) 2000-2016



Avlanan balık dışındaki diğer deniz ürünlerinden Kara-Kıllı Midye (2007 ve sonrasında), Kidonya (2011 ve sonrasında), İstiridye (2014 ve sonrasında), Mavi yengeç, Ayna, Çağanoz, Çalpara, Deniz anası, Karides (2007 ve sonrası), Midye (2006 ve sonrası) ve Yengecin (2008 ve sonrası) avlanmadığı/avlanılmadığı görülmektedir.

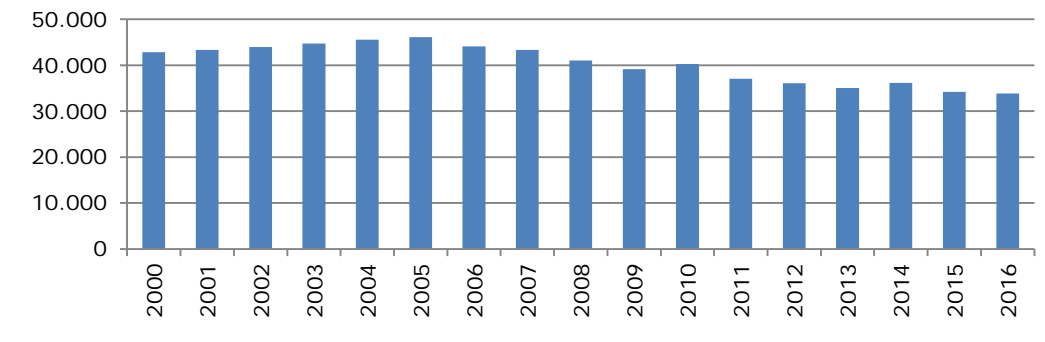
Yukarıdaki her iki kategorideki avlanan deniz ürünlerinin toplamına (balıklar ve diğer deniz ürünleri) baktığımızda; 2000 yılında avlanan miktar 460.722 ton iken 2016 yılına gelindiğinde 159.309 ton azalarak (%35) 301.413 tona gerilemiştir. On altı yıllık süreçte avlanan toplam deniz ürünlerinin üretim miktarı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

**Grafik-23:** Avlanan Toplam Deniz Ürünleri (Ton) 2000-2016

İç Sulardaki Avcılık

Türkiye'deki iç sularda yapılan avcılık ile Akbalık, Alabalık, Çapak, Gökçe, Gümüş, İnci kefali, Kadife, Karabalık, Kayabalığı, Kefal, Kızılkanat, Kurbağa, Levrek (Sudak), Salyangoz, Sazan, Siraz, Yayın, Yılan, Turna, Kerevit, Gümüş havuz ve diğerler türler avlanmaktadır.

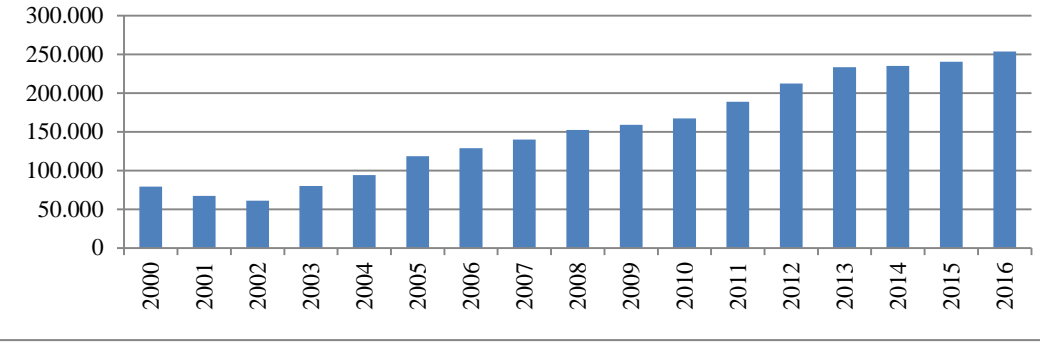
Türkiye'deki iç sularda avlanan su ürünleri toplamı 2000 yılında 42.824 ton iken 2016 yılına gelindiğinde 8.968 ton azalarak (%21) 33.856 tona gerilemiştir. On altı yıllık süreçte iç sularda avlanan balık ürünlerinin üretim miktarı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik-24: Avlanan Toplam İçsu Ürünleri (Ton) , 2010-2016

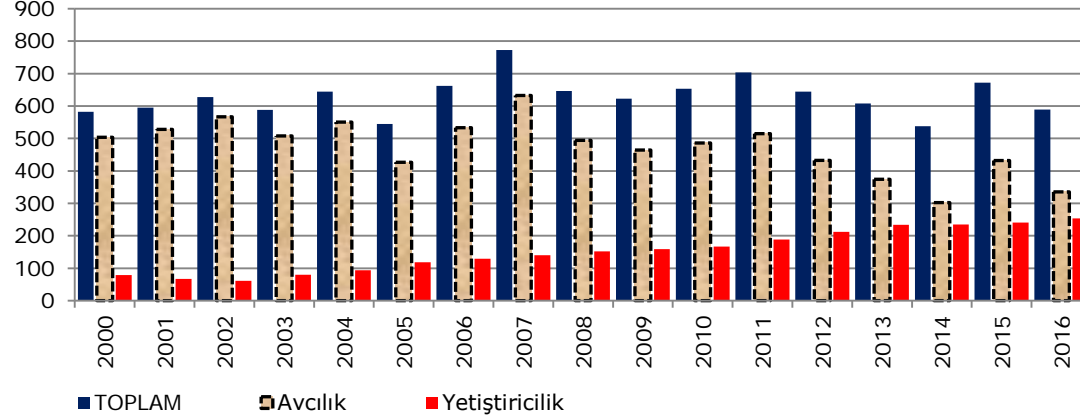
SU ÜRÜNLERİNDE YETİŞTİRİCİLİK POTANSİYELİ

Ülkemizde gerek denizlerde gerekse iç sularda yetiştirilen su ürünleri: Alabalık (içsu), Aynalı Sazan (içsu), Alabalık (deniz), Çipura (deniz), Karides (deniz), Levrek (deniz), Midye (deniz), Diğer, Alabalık (Gökkuşığı) (içsu), Alabalık (Salmo Sp.)(içsu), Mersin Balığı, Tilapya, Kurbağa, Fangri, Minekop (Kötek), Grenyüz (Sarıağız), Sinagrit, Sivri Burun Karagöz, Traňa, Orkinos, Alabalık (Gökkuşığı) (deniz) ve Alabalık (Salmo Sp.)(deniz) türlerinden oluşmaktadır.

Denizlerdeki ve iç sulardaki yetiştiricilik üretim potansiyeli açısından 2000 yılında toplamda 79.031 tonluk bir üretim gerçekleştirilmiştir. 2016 yılına gelindiğinde üretim, 2000 yılına göre 174.364 (%221) artarak 253.395 tona yükselmiştir. Mevcut süreçteki gelişme aşağıdaki grafikte verilmiştir.

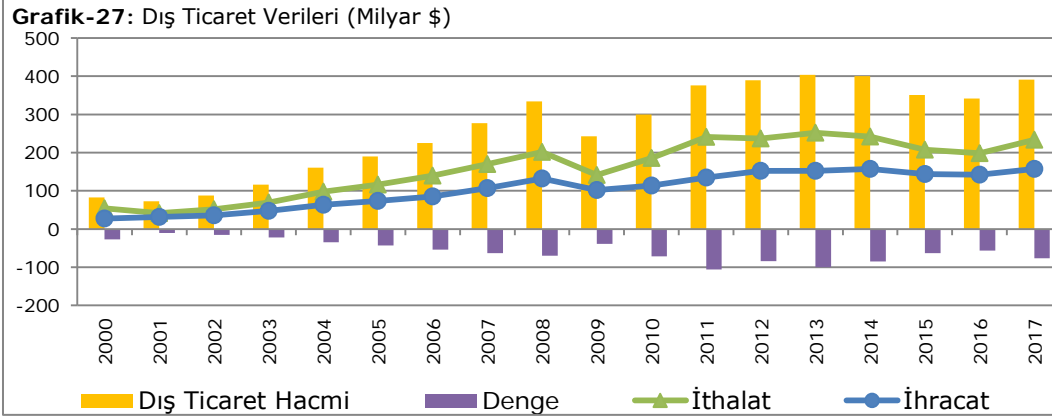
**Grafik-25:** Su Ürünleri Yetiştiricilik Üretim Miktarı (Ton) 2010-2016

Türkiye'de denizlerde ve iç sulardaki su ürünleri üretiminin toplamına (avcılık ve yetiştiricilik) baktığımızda: 2000 yılında 503.546 tonu avcılık (%86.4) ve 79.031 tonu da yetiştiricilik (%13.6) olmak üzere toplamda 582.577 tonluk bir üretim gerçekleşmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise 335.269 tonu avcılık (%57) ve 253.395 tonu da yetiştiricilik (%43) olmak üzere toplamda 588.664 tonluk bir su ürünleri üretimi gerçekleşmiştir. 2016 yılını 2000 yılı ile kıyasladığımızda; avcılık yoluyla su ürünleri üretimi 503.546 tondan %33.4'lük bir azalma ile 335.269 tona gerilerken, su ürünleri yetiştiriciliği ise 79.031 tondan %221'lik bir artışla 253.395 tona ulaşmıştır. Genel toplamda ise (avcılık ve yetiştiricilik) 2000 yılındaki toplam üretim 582.577 tondan 2016 yılında yaklaşık %1'lik küçük bir artışla 588.664 tona yükselmiştir. Su ürünleri üretimindeki mevcut gelişme aşağıdaki grafikte ayrıntılı olarak verilmiştir.

Grafik-26: Toplam Su Ürünleri Üretimi (Avcılık ve Yetiştiricilik) Bin-Ton

TARIM ve DIŞ TİCARET

Global bir köy haline gelen yerkürede dünya ekonomisi de çok hızlı büyümektedir. Bu büyüme uluslararası ticaret (dış ticaret) ile daha da hızlanmaktadır. Makro ekonomik istikrar açısından dış ticaret dengesinin sağlanması, mali disiplini gerektiren zorlu görevlerden birini oluşturur. Türkiye, 2002-2017 döneminde toplam 1.8 trilyon dolar ihracat, 2.78 trilyon dolar ithalat yapmıştır. Uygulanan ekonomi politikalarının sonucu olarak on beş yıllık süreçte dış ticaret açığı yaklaşık 1 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin tarım, tarım sektörü açısından üretim potansiyeli dışında ekonomik görünümünü yansıtacak göstergelerden bir diğeri de dış ticaret ile ilgili gösterdiği performansı olacaktır.



2017 yılını 2000 yılı ile kıyasladığımızda on yedi yıllık süre içerisinde dış ticaretteki değişim oranları şu şekilde gerçekleşmiştir: İthalat %329 artarak 54.5 milyar dolardan 234 milyar dolara, ihracat %465 artarak 27.8 milyar dolardan 157 milyar dolara ve dış ticaret hacmi de %330 artarak 82.3 milyar dolardan 391 milyar dolara yükselmiştir.

Dış ticaretin yapısı incelenirken 1950 yılında Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanmış bir uluslararası mal tasnif sistemi türü olan Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) kullanılmıştır. Uluslararası standart ticaret sınıflandırması günümüze kadar dört farklı revizyona uğramış olup bu çalışmada SITC Rev.4 dikkate alınmıştır. SITC Rev. 4'e göre beş farklı düzey bulunmakta ve her bir düzey ülkelerin dış ticaretini yaptığı malları; ürün grupları ve ürünler olarak detaylı sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Örnek olarak SITC, Rev.4, Düzey-1'e göre dış ticarete konu olan malların ürün grupları on ana başlık altında sınıflandırılmakta olup kodları aşağıdaki Tablo-7'de verilmiştir.

Tablo-7: Dış ticareti yapılan malların SITC Rev. 4, Düzey-1 sınıflandırılması

Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	0
İçkiler ve tütün	1
Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler	2
Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler	3
Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	4
Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve san. ürünleri	5
Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	6
Makinalar ve ulaştırma araçları	7
Çeşitli mamül eşya	8
Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavülde Olmayan, Paralar vb.)	9

Kaynak: UNCTADSTAT

Aşağıda Tablo-8'de Türkiye'nin 2002-2017 dönemini kapsayan dış ticareti SITC, Rev.4, **Düzey-1**'e göre verilmiştir.

**Tablo-8:** Türkiye'nin Dış Ticareti (SITC Rev4, Düzey-1 Sınıf. Göre) (.000000) ABD \$

		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Top.
2002	İhracat	3.118	426	865	691	96	1.525	10.590	8.631	10.047	70	36.059
	İthalat	1.056	218	3.669	9.204	398	7.925	8.814	15.572	3.014	1.684	51.554
2003	İhracat	3.944	489	1.143	980	252	1.896	13.205	12.369	12.844	131	47.253
	İthalat	1.604	250	5.160	11.575	487	10.453	11.624	21.467	3.839	2.881	69.340
2004	İhracat	5.044	591	1.461	1.429	203	2.569	18.633	18.273	14.765	199	63.167
	İthalat	1.818	270	6.970	14.407	499	14.244	16.523	33.650	5.409	3.750	97.540
2005	İhracat	6.512	736	1.660	2.641	403	3.062	20.409	21.601	16.060	391	73.476
	İthalat	1.616	299	7.661	21.255	712	16.472	19.990	37.974	6.760	4.037	116.774
2006	İhracat	6.595	820	2.279	3.566	433	3.927	23.855	26.372	16.759	928	85.535
	İthalat	1.730	296	9.191	28.859	895	18.445	24.884	42.976	8.002	4.299	139.576
2007	İhracat	7.822	805	2.931	5.148	285	4.745	29.983	34.236	20.034	1.284	107.272
	İthalat	3.084	353	12.240	33.883	776	22.160	32.163	49.783	9.948	5.672	170.063
2008	İhracat	9.155	891	3.321	7.532	559	6.133	40.595	39.130	20.813	3.899	132.027
	İthalat	5.024	456	16.199	48.281	1.635	25.609	36.295	51.523	11.558	5.383	201.964
2009	İhracat	9.126	933	2.557	3.921	418	5.302	28.600	28.776	17.593	4.915	102.143
	İthalat	3.591	479	9.936	29.905	1.068	20.326	23.187	40.994	9.380	2.062	140.928
2010	İhracat	10.499	898	3.870	4.469	334	6.818	33.181	31.801	19.774	2.239	113.883
	İthalat	4.505	450	15.395	38.497	968	25.533	31.802	53.820	11.687	2.888	185.544
2011	İhracat	12.286	901	4.358	6.539	844	8.064	40.328	37.426	22.479	1.681	134.907
	İthalat	6.888	551	20.052	54.117	1.570	31.301	38.429	67.012	14.194	6.726	240.842
2012	İhracat	12.686	1.098	4.492	7.708	1.048	8.926	41.249	37.415	24.348	13.493	152.462
	İthalat	6.340	639	18.630	60.116	1.840	29.797	36.040	61.558	13.194	8.392	236.545
2013	İhracat	14.112	1.191	5.317	6.724	1.214	9.472	41.790	41.008	27.325	3.649	151.803
	İthalat	6.784	703	16.798	55.916	1.780	31.972	38.713	68.371	15.153	15.472	251.661
2014	İhracat	15.157	1.390	4.916	6.111	992	10.114	42.200	42.735	30.226	3.768	157.610
	İthalat	6.970	792	16.975	54.889	2.086	33.319	38.447	65.760	15.540	7.398	242.177
2015	İhracat	14.340	1.229	3.980	4.518	837	9.160	35.368	39.242	27.445	7.720	143.839
	İthalat	6.507	759	12.594	37.842	1.817	29.049	35.607	65.403	13.969	3.686	207.234
2016	İhracat	13.535	1.293	4.026	3.211	855	8.536	34.216	41.121	27.115	8.621	142.530
	İthalat	6.450	781	11.871	27.167	1.714	27.639	32.869	70.323	13.075	6.729	198.618
2017	İhracat	14.273	1.262	4.941	4.327	885	9.429	38.691	48.195	27.983	7.020	157.006
	İthalat	8.316	749	15.681	37.204	1.418	31.502	37.320	71.565	13.097	16.947	233.799
Top.	İhracat	158.201	14.953	52.118	69.517	9.657	99.681	492.892	508.331	335.610	60.011	1.800.971
	İthalat	72.282	8.046	199.021	563.116	19.663	375.746	462.706	817.752	167.818	98.008	2.784.159
Oran	İhracat	8,78	0,83	2,89	3,86	0,54	5,53	27,37	28,23	18,63	3,33	100
	İthalat	2,60	0,29	7,15	20,23	0,71	13,50	16,62	29,37	6,03	3,52	100

Not: Kaynak: TÜİK, 2017 Yılı Geçici Rakamlardır. Rapor Tarihi: 03/04/2018

Oran: Her bir ürünün 2002-2017 ithalat ve ihracat toplamının, ülkenin 2002-2017 toplam ithalat ve ihracatına oranıdır.

Türkiye'nin SITC, Rev.4, Düzey-1'de bulunan ve "0" kodu ile belirtilen "Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri" kategorisi konumuz olan tarım ürünlerinin büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Buradaki "Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri" kategorisinde yer alan alt ürün grupları toplamda 10 alt ürün grubunu içermekte olup söz konusu bu ürünler (SITC, Rev.4, **Düzey-2**): 00-Canlı hayvanlar, 01-Et ve et ürünleri, 02-Süt, süt ürünleri ve yumurtalar, 03-Balıklar ve diğer deniz ürünleri, 04-Hububat, hububat ürünleri, 05-Meyve ve sebzeler, 06-Şeker, şeker ürünleri ve bal, 07-Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri, 08-Hayvanlar için gıda maddeleri, 09-Çeşitli yenilebilir ürünler (yağ, homojenize ürünler, sos, maya vb.)

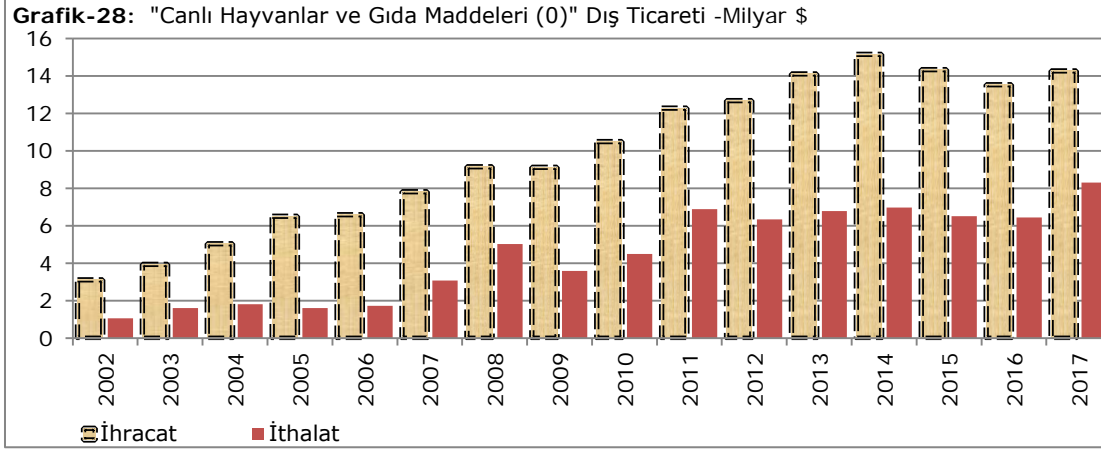
Türkiye'nin "**Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)**" dış ticaretinde 2002-2017 dönemi incelendiğinde elde edilen sonuçlar:

1-Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0) kapsamında Türkiye, dönem toplamında yaklaşık 158.2 milyar dolar ihracat ve 72.3 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir.

2-Ülkenin bu dönem toplam ihracatının 1.801 trilyon dolar ithalatının ise 2.784 trilyon dolar olduğunu dikkate aldığımızda bu grupta yapılan ihracat, toplam ihracatın %8.8'ine, ithalat ise toplam ithalatının %2.6'sına tekabül etmektedir.



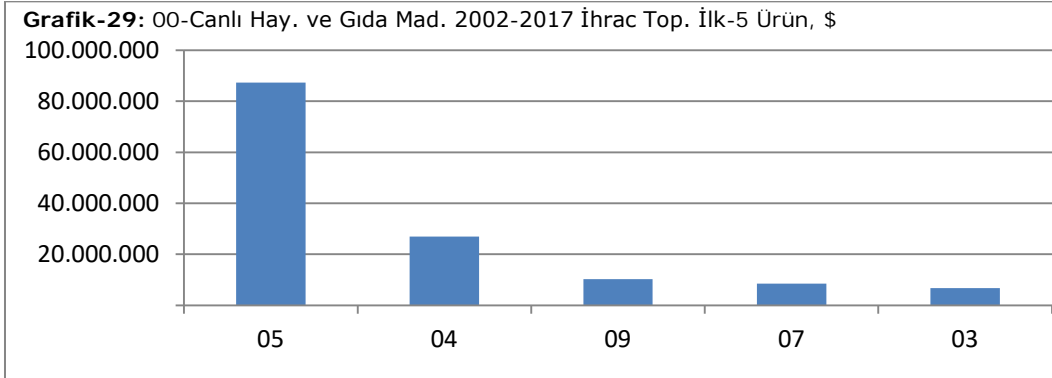
3-Türkiye'nin "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" kategorisinde 2002 yılında yaptığı toplam ihracat 3.118 milyar dolardan 2017 yılına gelindiğinde 4.6 kat artarak 14.273 milyar dolara yükselmiştir. Toplam İthalat ise 1.056 milyar dolardan 7.9 kat artarak 8.316 milyar dolara çıkmıştır. Mevcut durum aşağıdaki grafikte verilmiştir.



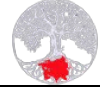
2017 yılını 2002 yılı ile kıyaslayarak 16 yıllık süreçte artış oranı ihracatta 4.6 kat ithalatta da 7.9 kat olduğunu ve mevcut bu durumun aynı şekilde devam edeceği varsayımı altında, yaklaşık 10-11 yıl sonra "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" dış ticaretinde **ithalat miktarının ihracat miktarını yakalayacağı** sonucu ortaya çıkmaktadır.

İhracat İle ilgili tespitler:

1-Türkiye'nin "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" kapsamında on altı yıllık dönem toplamında gerçekleştirdiği ihracat sırasıyla; 87.3 milyar dolar meyve ve sebze (05), 26.9 milyar dolar hububat ve hububat ürünleri (04), 10.9 milyar dolar çeşitli yenilebilir ürünler (yağ, homojenize ürünler, sos, maya vb) (09), 8.5 milyar dolar kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri (07), 6.8 milyar dolar balıklar ve diğer deniz ürünleri (03), 6.6 milyar dolar şeker, şeker ürünleri ve bal, 5.7 milyar dolar süt, süt ürünleri ve yumurtalar, 4.6 milyar dolar et ve et ürünleri, 1.3 milyar dolar hayvanlar için gıda maddeleri ve 264 milyon dolar canlı hayvan olmuştur.



2-Bu kategoride en önemli iki ihracat kalemi 87.3 milyar dolar meyve ve sebze ile 26.9 milyar dolar ile hububat ve hububat ürünleri olmuştur. Bu iki ürünün toplam ihracat değeri 114.2 milyar dolar olup, "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" kapsamındaki toplam ürün ihracatının %72'sine denk gelmektedir. Bu iki ürünün Türkiye'nin on altı yıllık toplam ihracatının (toplam ihracatın 1.801 milyar dolar olduğunu dikkate aldığımızda) ise yaklaşık %6.34'ünü oluşturduğu görülmektedir.



3-2017 yılını 2002 yılı ile karşılaştırdığımızda oran (%) olarak en fazla artışın yaşandığı ilk üç kategori sırasıyla: %3465 ile et ve et ürünleri, %1946 ile süt, süt ürünleri ve yumurtalar, %1359 ile hayvanlar için gıda maddeleri gelmektedir.

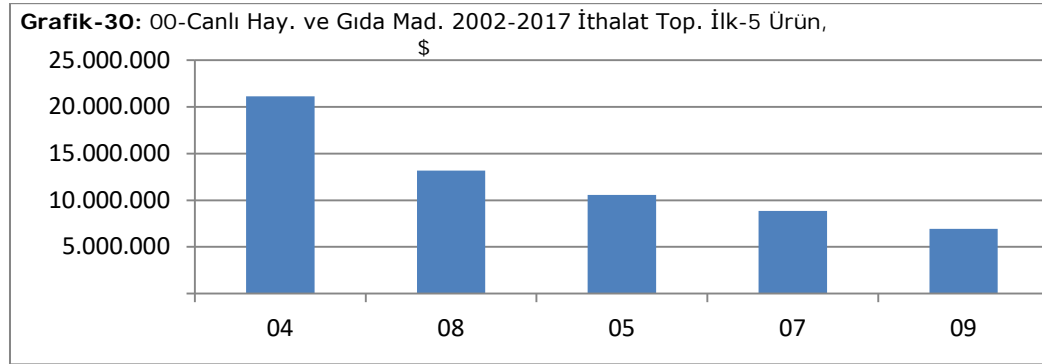
4-2014 yılı en fazla ihracatın yapıldığı yıl olup bu yıl toplamda 15.156 milyar dolarlık ihracat gerçekleşmiştir.

5-Bir önceki yıla göre ihracatın en çok arttığı yıl 2005 yılı olup ihracat bu dönemde %29.1'lik artışla 6.512 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Bir önceki yıl olan 2004'de ise ihracat 5.044 milyar dolardır).

6-Bir önceki yıla göre ihracatın en çok azaldığı yıl ise 2016 yılı olup ihracat bu dönemde %5.6'lık azalışla 13.534 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Bir önceki yıl olan 2015'de ihracat 14.339 milyar dolardır).

İthalat İle İlgili Tespitler:

1-Türkiye'nin "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" kapsamında on altı yıllık dönem toplamında gerçekleştirdiği ithalat sırasıyla; 21.1 milyar dolar hububat ve hububat ürünleri (04), 13.2 milyar dolar hayvanlar için gıda maddeleri (08), 10.6 milyar dolar meyve ve sebze (05), 8.9 milyar dolar kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri (07), 6.9 milyar dolar çeşitli yenilebilir ürünler (yağ, homojenize ürünler, sos, maya vb) (09), 5 milyar dolar canlı hayvanlar, 2.1 milyar dolar balıklar ve diğer deniz ürünleri, 1.9 milyar dolar süt, süt ürünleri ve yumurtalar, 1.5 milyar dolar şeker, şeker ürünleri ve bal, 1.2 milyar dolar et ve et ürünleri olmuştur.



2-Bu grupta Türkiye'nin on altı yıllık dönem toplamında en önemli iki ithalat kalemi 21.1 milyar dolar hububat ve hububat ürünleri, 13.2 milyar dolar hayvanlar için gıda maddeleri olmuştur. Bu iki ürünün toplam ithalat değeri 33.3 milyar dolar olup, "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" kapsamındaki ürün ithalatının %46'ına denk gelmektedir. Bu iki ürünün Türkiye'nin on altı yıllık toplam ithalatının (toplam ithalatın 2.784 trilyon dolar olduğunu dikkate aldığımızda) ise yaklaşık %1.2'sini oluşturduğu görülmektedir. Bazı hububat ürünleri ile ilgili aşağıdaki tabloda görüleceği üzere özellikle soya fasulyesi başta olmak üzere mısır ve pirinç gibi ürünlerde büyük ölçüde dışa bağımlı hale gelmiştir. 2002-2017 dönem toplamında, 9.4 milyar dolarlık soya fasulyesi, 3.7 milyar dolarlık mısır ve 2.3 milyar dolarlık da pirinç ve türevlerini ithal etmiştir. Buna karşılık buğday ve türevlerinden ise yaklaşık 10 milyar dolarlık ihracat ve 1.8 milyar dolarlık da ithalat gerçekleşmiştir.

**Tablo-9:** Seçilmiş Bazı Hububat Ürünlerin Dış Ticareti (2002-2017) \$

	İthalat	İhracat
Pirinç-kavuz içinde(çeltik)	1.026.437.676	4.756.517
Pirinç-kavuzu çıkarılmış	88.059.678	4.651.417
Pirinç (yarı/tam olarak değirmenden geçirilmiş)	1.150.248.703	339.326.234
Kırık pirinçler	689.458	21.759.169
Mısır-tohumluk	197.735.092	377.321.396
Mısır-diğer	3.479.130.950	232.034.662
Buğday ve mahlut unu	59.300.754	9.995.018.447
Bulgur ve irmik-buğdaydan ve pelletler	1.734.311	272.824.710
Mercimekler; kabuksuz (kuru)	2.060.553.600	2.573.411.229
Buğdaydan elde edilen kepek, kavuz ve diğer kalıntısı	1.698.921.693	65.733.851
Soya fasulyesi	9.352.010.859	186.522.975
Toplam	19.114.822.774	14.073.360.607

3-"Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" kapsamında 2017 yılını 2002 yılı ile karşılaştırdığımızda oran (%) olarak en fazla artışın yaşandığı ilk üç kategori sırasıyla: %44311 ile et ve et ürünleri, %7509 ile canlı hayvanlar ve %1103 ile balıklar ve diğer deniz ürünleri gelmektedir. Dolayısıyla 2017 yılını 2002 yılı ile kıyasladığımızda "et ve et ürünleri (özellikle sığır veya dana karkastan)" ve "canlı hayvanlar" ithalatı devasa oranlarda artış göstermiştir. Hayvancılık ve et üretimi açısından olumsuz bir tablo ile karşı karşıyayız. On altı yıllık süreçte yukarıda ifade edildiği üzere 5 milyar dolar "canlı hayvan" ve 1.2 milyar doları da "et ve et ürünleri" olmak üzere toplamda 6.2 milyar dolarlık bir ithalat gerçekleşmiştir. Türkiye "canlı hayvan" ithalatını başta Uruguay ve Fransa olmak üzere Brezilya, Almanya ve Çek Cumhuriyeti ve diğer ülkelerden gerçekleştirmektedir.

Tablo-10: Türkiye'nin Canlı Hayvan (01) İthalatı Yaptığı İlk 5 Ülke, Milyon \$,

	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Uruguay	73.556	55.571	0	67.417	143.342	339.886
Fransa	172.309	9.938	3.811	64.230	51.375	301.663
Brezilya	62.759	35.931	1.230	0	80.477	180.397
Almanya	6.717	6.107	20.965	61.295	78.926	174.010
Çek Cum.	32.833	9.606	9.326	21.811	47.418	120.994
TOPLAM	348.174	117.153	35.332	214.753	401.538	1.116.950
DÜNYA	852.074	346.445	139.890	322.765	603.821	2.264.995

Kaynak: OECD

4-2013-2017 döneminde 2.3 milyar dolarlık sığır, 45 milyon dolarlık koyun, 21 milyon dolarlık at, eşek ve katır ithal etmiştir.

5-2007 yılı en fazla ithalatın yapıldığı yıl olup bu yıl toplamda 8.316 milyon dolarlık ithalat gerçekleşmiştir.

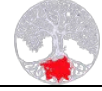
6-"Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" kategorisinde İthalat on altı yıllık dönem içerisinde 2005, 2009, 2012, 2015 ve 2016 yılları hariç (bir önceki yıla göre) sürekli olarak artmıştır.

7-Bir önceki yıla göre ithalatın en çok arttığı yıl 2007 yılı olup ithalat bu dönemde %78.3'lük artışla 3.083 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Bir önceki yıl olan 2006'da ise ithalat 1.729 milyar dolardır). İthalatta ikinci en fazla artışın yaşandığı yıl ise 2008 senesi olup bir önceki yıla göre %62.9'luk bir artışla 5.024 milyar dolar olarak gerçekleştirmiştir.

8-Bir önceki yıla göre ithalatın en çok azaldığı yıl ise 2009 yılı olup ithalat bu dönemde %28.5'lik azalışla 3.591 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Bir önceki yıl olan 2008'de ithalat 5.024 milyar dolardır).

Türkiye'nin Yağlı Tohumlar ve Yağ Veren Meyveler Dış Ticareti

İçerdikleri yağ, protein, karbonhidrat, mineral maddeler ve vitaminler nedeniyle, insan ve hayvan beslenmesinde önemli bir yere sahip olan yağlı tohumlar, aynı zamanda, sanayi sektörü için de önemli bir hammadde kaynağını oluşturmaktadırlar. Yağlı tohumlu bitkiler çok yönlü



kullanım alanlarına sahip, asrın harika bitkileridir. Hayvansal kökenli yağların üretiminin pahalı ve yeterli olmaması nedeniyle, insan beslenmesi için mutlak surette gereksinim duyulan yağların büyük bir kısmı, bitkisel kökenli yağlardan karşılanmaktadır (Arioğlu ve ark. 2010:265). Yağlı tohumların içeriğinde bulunan yağın alınması sonucu geriye kalan küspe, ham protein oranı bakımından oldukça yüksek değerlere sahip olduğu için, hayvan beslenmesi bakımından çok önemlidir (Karakuş, 2014:31). Yeryüzünde tohumlarında yağ içeren çok sayıda bitki olmasına rağmen, bugün sanayide işlenerek tohumlarından yağ elde edilen bitkilerin başında; Soya, ayçiçeği, çığit (pamuk), kolza, yerfıstığı, susam, aspir, hintyağı, haşhaş, keten, kenevir, jojoba, mısır (mısır özünden), zeytin, hurma ve Hindistan cevizi gelmektedir. Bunlar içerisinde; Çığit, haşhaş, keten, kenevir ve mısır yağ elde etme amaçlı yetiştirilen bitkilerden olmayıp, yan ürün olarak tohumlarından yağ elde edilmektedir (Arioğlu 2014).

İncelenen 2002-2017 döneminde tarım sektöründeki dış ticaret açısından “yağlı tohumlar ve yağ veren meyveler, Düzey-2 (SITC 22)” kategorisi ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür. İncelenen dönemde Türkiye bu kategoride artan oranda ve sürekli bir dış ticaret açığı vermiştir. On altı yıllık süreçte 18.6 milyar dolarlık bir ithalata karşılık 2.1 milyar dolarlık ihracat gerçekleşmiş ve sonuçta Türkiye toplamda yalnızca bir grup tarım ürününde yaklaşık 16.5 milyar dolarlık dış ticaret açığı vermiştir.

Tablo-11: Yağlı Tohumlar, Yağ Veren Meyveler (SITC 22) Ticareti, \$

	İhracat	İthalat	Denge
2002	26.504.195	223.473.767	-196.969.572
2003	48.002.152	425.033.638	-377.031.486
2004	50.886.966	470.158.630	-419.271.664
2005	59.591.736	624.778.167	-565.186.431
2006	79.497.845	527.805.593	-448.307.748
2007	90.799.019	901.797.384	-810.998.365
2008	89.400.259	1.320.080.856	-1.230.680.597
2009	95.370.596	914.276.550	-818.905.954
2010	125.946.070	1.410.707.033	-1.284.760.963
2011	159.531.828	1.541.129.598	-1.381.597.770
2012	182.059.638	1.497.781.589	-1.315.721.951
2013	215.198.671	1.474.197.267	-1.258.998.596
2014	191.988.587	2.099.509.546	-1.907.520.959
2015	137.771.501	1.723.795.156	-1.586.023.655
2016	308.935.420	1.667.808.776	-1.358.873.356
2017	223.195.404	1.741.442.041	-1.518.246.637
Toplam	2.084.679.887	18.563.775.591	-16.479.095.704

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki; palm ve Hindistan cevizi dışında kalan, yağlı tohumlu bitkilerin tümü, yazlık veya kışlık olarak ülkemizde yetişebilmektedir. Yağlı tohumlu bitkilerin üretimi açısından ülkemizdeki mevcut potansiyelin değerlendirilmesi halinde, hem ülkemizin gereksinim duyduğu yağ ihtiyacı karşılanmış olacak ve hem de çevremizdeki ülkelere yağ ihraç etme olanağımız bulunacaktır. Nitekim 1985’li yıllarda ülkemizde tüketilen bitkisel yağların %75’i yerli üretimle karşılanmaktaydı (Arioğlu ve ark. 2010:373). Böylece doğru bir yağlı tohum üretim politikasıyla devasa boyutlara ulaşan dış ticaret açığı da kapanmış olacaktır.

Değerlendirme ve Sonuç

Türk tarım sektörünün incelenen dönemde (özellikle 2002-2017 ağırlıkta olmak üzere) makro ekonomi içerisindeki büyüklüğü, üretim miktarı ve dış ticaret potansiyeli açısından elde edilen sonuçlar ana başlıklar itibarıyla:

1-1960 yılında Türkiye’de tarım sektöründen elde edilen katma değer 7.7 milyar dolar, 2010 yılında ise en yüksek seviye olan 69.7 milyar dolara çıkmış, sonraki yıllarda ise sürekli azalarak 2016 yılında 53.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.



1960 yılında tarım sektörünün neden olduğu katma değerın parasal büyüklüğünün GSYİH'ya oranı yaklaşık %56'dır. Bu oran; 1970'de %40.2'ye, 1980'de 26.50'ye, 1990'da ise %18.1, 2000 yılında ise %11.3 ve 2016 yılında ise %7'ye gerilemiştir.

2-Türkiye'de 2000 yılında tarım sektöründeki istihdam, toplam istihdamın %36'sını oluştururken incelenen dönem içerisinde sürekli azalmış ve 2017 yılına gelindiğinde bu oran %19.6'lara kadar gerilemiştir.

2000 yılında tarım sektöründe istihdam edilen erkeklerin toplam erkek istihdamına oranı %26.6'dır. Bu oran 2017 yılına gelindiğinde %15.4'e inmiştir. Tarım sektöründeki kadın istihdamı da benzer bir gelişme göstermiştir. Nitekim 2000 yılında tarım sektöründe istihdam edilen kadınların toplam kadın istihdamına oranı %60.2'dir. Bu oran 2017 yılına gelindiğinde yarı yarıya azalarak %29.1'e düşmüştür.

3-Türkiye'de 1961 yılında kullanılan tarım arazisi, toplam arazinin %47.4'ünü oluşturmaktadır. 2005 yılına kadar tarım arazisi miktarı, belirli yıllarda azalmasına rağmen, sürekli artmış ve %53.6'ya yükselmiştir. Bu yıldan itibaren sürekli azalmış 2015 yılına gelindiğinde kullanılan tarım arazisi toplam arazinin %50.1'ine gerilemiştir.

Türkiye'de **mera ve çayırlar dışındaki tarım yapılan arazi miktarı** 2004 yılında 265.9 milyon dekar, 2017'ye gelindiğinde 233.7 milyon dekar gerilemiştir. 14 yıllık süreç içerisinde çeşitli nedenlerden dolayı (tarım arazilerinin vasfının değiştirilerek imara açılması, toprakların verimsizleşerek çoraklaşması, ekim-dikim faaliyetlerinin yapılmaması vb.) yaklaşık 32.2 milyon dekarlık bir tarım arazisi artık kullanılmamaktadır

Türkiye'deki arazi miktarının incelenen dönem itibariyle (2004-2017) en fazla azaldığı alan; **tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretiminin yapıldığı tarım alanları** olmuştur. 2004 yılında bu grupta üretim yapılan arazi büyüklüğü 179.6 milyon dekar iken 2017 yılına gelindiğinde 24.3 milyon dekar azalarak 155.3 milyon dekar gerilemiştir.

2017 yılına gelindiğinde 233.7 milyon dekarlık tarım arazisinin; %66.4'ü (155.3 milyon dekar) "tahıl ve diğer bitkisel ürünler", %15.8'i (36.9 milyon dekar) "nadasa bırakılan arazi", %14.3'ü (33.4 milyon dekar) "meyve, içecek ve baharat", %3.4'ü (7.9 milyon dekar) "sebze" ve %0.2'si (49.9 bin dekar) "süs bitkileri" yetiştirmek için kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

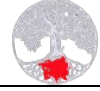
4-Tahıl ve bitkisel kategorisindeki ürünlerden 2004 yılında yaklaşık 69.5 milyon tonluk bir üretim gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında ise toplam üretim 121.6 milyon tona ulaşmıştır.

Sebze kategorisinde (örtü altı dışında) 2004 yılında yaklaşık 14.1 milyon tonluk bir üretim gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında ise toplam üretim 30.7 milyon tona ulaşmıştır. Örtü altı sebze üretim miktarı ise 2004 yılında toplamda 4.2 milyon ton iken 2017 yılında %76 oranında artarak (3.2 milyon ton) 7.4 milyon tona ulaşmıştır.

Meyveler, içecek ve baharat bitkileri kategorisinde 2004 yılı itibariyle toplam üretim 14.1 milyon tondan 2017 yılında 22.1 milyon tona ulaşmıştır.

Süs bitkilerinin üretim miktarında (kesme sayısı) 2011-2017 döneminde ciddi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. 2011 yılında 1.062 milyon adet olan üretim sayısı 2017 itibariyle 1.068 milyon olarak gerçekleşmiştir.

5-Türkiye, Dünya'da 2000 yılında; fındığın %69.53'ünü, incirin %24.07'sini, kayısının %12.69'unu, zeytinin %11.5'ini, domatesin (salçalık ve sofralık) %8.14'ünü, şeker pancarının %7.52'sini, nohutun %6.81'ini, üzümün (tüm çeşitleri) %5.66'nı ve buğdayın da %3.59'unu üretmektedir. 2014 yılında dünyada sahip olduğu üretim potansiyeli ise; fındığın %63.56'sı, incirin %26.18'ni, kayısının %8.33'ü, zeytinin %10.91'i, domatesin (salçalık ve sofralık) %6.87'si, şeker pancarının %6.2'si, nohutun %3.36'sı, üzümün (tüm çeşitleri) %5.64'ü ve buğdayın da %2.59'u olarak değişmiştir. Buna göre on dört yıllık sürede Türk tarımında incelenen ürünler dikkate alındığında tahıl, sebze ve meyve kategorisinde ciddi üretim düşüşleri görülmektedir. Dolayısıyla bir miktar incir üretimi artışı dışında (%2.11) ele alınan diğer ürünlerin tamamında dünyadaki üretim payları açısından gerileme söz konusudur.



6-Büyükbaş hayvan sayısı bakımından 2016 yılını 1991 yılı ile kıyasladığımızda; toplamda "manda" ile "sığır (yerli)" sayısında azalma, buna karşılık "sığır (kültür)" ile "sığır (melez)" sayısında ise artma, genel toplamda ise bir **artış olmuştur.**

Türkiye'de büyükbaş hayvanlardan üretilen süt miktarı 1991 yılında toplamda 8.7 milyon ton süt elde edilmişken 2016 yılında ise yaklaşık iki kat artarak 16.9 milyon tona ulaşmıştır (1991'de 12.339.073 olan sayı, 2016 yılına geldiğinde 1.883.155 artarak (%15.2) 14.222.228'e ulaşmıştır).

7-Küçükbaş hayvan sayısında 2016 yılını 1991 yılı ile kıyasladığımızda; toplamda "tiftik keçisi" ile "yerli koyun" sayısında azalma, buna karşılık "kıl keçisi" ile "merinos koyun" sayısında ise artma, genel toplamda ise bir **azalma olmuştur (1991'de 49.869.878 olan sayı, 2016 yılına geldiğinde 8.540.646 adet azalarak (%17.2) 41.329.232'ye gerilemiştir).**

Türkiye'de küçükbaş hayvanlardan üretilen süt miktarı 1992 yılında toplamda 1.408.522 ton iken yaklaşık çeyrek asır sonra 2016 yılında yalnızca %16.4 oranında artmış ve 1.639.813 tona ulaşmıştır.

8-Türkiye'deki büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen taze veya soğutulmuş kırmızı et üretim miktarı 2002 yılında 420.541 ton olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılına geldiğimizde et üretim miktarı 2002 yılına göre %168 oranında artarak 1.126.403 tona çıkmıştır.

9-Balıkçılık konusunda avlanan deniz ürünleri toplamı 2000 yılında 441.891 ton iken 2016 yılına gelindiğinde 178.217 ton azalarak (%40.3) 263.674 tona gerilemiştir. Bu süreç içerisinde denizlerde bazı türler (Bakalorya, Berlam, Kayabalığı, Sariağız vb.) artık avlanamamaktadır.

Avlanan diğer deniz ürünleri (ahtapot, midye, istakoz vb.) toplamı 2000 yılında 18.831 ton iken 2016 yılına gelindiğinde 18.908 ton artarak (%100) 37.739 tona çıkmıştır.

Her iki kategorideki **avlanan deniz ürünlerinin toplamına** (balıklar ve diğer deniz ürünleri) baktığımızda; 2000 yılında avlanan miktar 460.722 ton iken 2016 yılına gelindiğinde 159.309 ton azalarak (%35) 301.413 tona gerilemiştir.

Türkiye'deki **iç sularda avlanan su ürünleri** toplamı 2000 yılında 42.824 ton iken 2016 yılına gelindiğinde 8.968 ton azalarak (%21) 33.856 tona gerilemiştir.

10-Denizlerdeki ve iç sulardaki yetiştiricilik üretim potansiyeli açısından 2000 yılında toplamda 79.031 tonluk bir üretim gerçekleştirilmiştir. 2016 yılına gelindiğinde üretim, 2000 yılına göre 174.364 (%221) artarak 253.395 tona yükselmiştir.

11-Genel toplamda ise (avcılık ve yetiştiricilik) 2000 yılındaki toplam üretim 582.577 tondan 2016 yılında yaklaşık %1'lik küçük bir artışla 588.664 tona yükselmiştir.

12-Türkiye, 2002-2017 döneminde toplam 1.8 trilyon dolar ihracat, 2.78 trilyon dolar ithalat yapmıştır. Uygulanan ekonomi politikalarının sonucu olarak on beş yıllık süreçte dış ticaret açığı yaklaşık 1 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

13-Türkiye'nin dış ticaretinde SITC, Rev.4, Düzey-1'de bulunan ve "0" kodu ile belirtilen "Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri" kategorisi tarım ürünlerinin büyük bir bölümünü kapsamaktadır.

Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0) kapsamında Türkiye, dönem toplamında yaklaşık 158.2 milyar dolar ihracat ve 72.3 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir.

"Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri (0)" kategorisinde 2002 yılında 3.1 milyar dolarlık bir ihracat, 1.1 milyar dolarlık ithalat ve yaklaşık 2 milyar dolarlık da bir dış ticaret fazlası vardır. 2017 yılına gelindiğinde ihracat 14.3 milyar dolar, ithalat 8.3 milyar dolar ve dış ticaret fazlası da 6 milyar dolar olmuştur.

14-2017 yılını 2002 yılı ile karşılaştırdığımızda "Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri (0)" kategorisinde Türkiye'nin ihracatı da ithalatı da artmış, ancak ithalattaki artış oranı **7.9 kat, ihracattaki artış oranı ise **4.6 kat** olarak gerçekleşmiştir.**

15-2017 yılını 2002 yılı ile kıyaslayarak 16 yıllık süreçte artış oranı ihracatta 4.6 kat ithalatta da 7.9 kat olduğunu ve mevcut bu durumun aynı şekilde devam edeceği varsayımı altında,



yaklaşık 10-11 yıl sonra “Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)” dış ticaretinde ithalat miktarının, ihracat miktarını yakalayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

16-Dönem toplamı bakımından İhracatındaki en önemli ilk üç ürün: 87.3 milyar dolar meyve ve sebze (05), 26.9 milyar dolar hububat ve hububat ürünleri (04) ve 10.9 milyar dolar çeşitli yenilebilir ürünler (yağ, homojenize ürünler, sos, maya vb) (09) olmuştur.

İthalatındaki en önemli ilk üç ürün ise: 21.1 milyar dolar hububat ve hububat ürünleri (04), 13.2 milyar dolar hayvanlar için gıda maddeleri (08) ve 10.6 milyar dolar meyve ve sebze (05) olmuştur.

Bu kapsamda on altı yıllık süreçte 5 milyar dolar “canlı hayvan” ve 1.2 milyar doları da “et ve et ürünleri” olmak üzere (2010 ve sonrası dönem ağırlıkla olmak üzere) toplamda 6.2 milyar dolarlık bir ithalat gerçekleşmiştir.

17-2002-2017 döneminde tarım sektöründeki dış ticaret açısından “**yağlı tohumlar ve yağ veren meyveler, Düzey-2 (SITC 22)**” kategorisinde Türkiye, artan oranda ve sürekli bir dış ticaret açığı vermiştir. On altı yıllık süreçte 18.6 milyar dolarlık bir ithalata karşılık 2.1 milyar dolarlık ihracat gerçekleşmiş ve sonuçta yalnızca bir grup tarım ürünü 16.5 milyar dolarlık dış ticaret açığına neden olmuştur.

Genel olarak küresel ekonomiye ve finans sektörüne hakim olan az sayıdaki güçlerin dünya ölçeğinde tarım sektörünü de kontrol etmek için takip ettikleri dolayısıyla insanlar başta olmak üzere tüm canlıların sağlığını ve geleceğini tehlikeye atan sorunlu strateji (bu konuda detaylı bilgi için Erhan Ünal’ın Toprak Biterken ve Ekmek Biterken isimli kitaplarına bakabilirler), ve özel olarak da (Türkiye merkezli düşündüğümüzde) ekonomik büyüme, istihdam, sektördeki üretim/arz güvenliği ve dış ticaret vb. konular bakımından:

1-Günübirlik uygulanan yanlış tarım politikalarından derhal vazgeçilmeli.

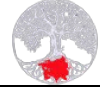
2-Her yıl gereksiz yere nadas uygulanan arazi uygulaması terk edilerek (2017 yılında nadasa bırakılan arazi miktarı, tarım yapılan toplam arazi miktarının %15.8’i kadardır) bu arazilerin öncelikli olarak üretime açılarak tahıl ve yem ekimi başta olmak üzere uygun ürünlerin üretimi devreye sokulmalı (Türkiye 2002-2017 döneminde 13.2 milyar dolarlık hayvanlar için gıda maddeleri ithalatı gerçekleştirmiştir).

3-Üretimdeki bilgi yetersizliklerinin, eksikliklerinin önüne geçilerek tarım sektöründe mevcut potansiyellerimiz dikkate alınarak yüksek gelir ve yüksek rekabet sağlayacak uzun soluklu stratejik bir planlamaya gidilmeli.

4-Tarım ve sanayi sektörlerinin ortak çalışması ile tarımsal faaliyetlerinin artırılabilmesi için tarımda yüksek teknolojilerin kullanılması sağlanabilmeli.

5-Rasyonel bir bakış açısıyla belirlenmiş makro amaçlara uygun hareket edecek üretici birliklerinin ve çağdaş kooperatiflerin kurulması/örgütlenmesi devlet eliyle teşvik edilmeli (bu konuda küresel anlamda etrafta ne olup bittiğine de baktığımızda dünyadaki en iyi örneklerden birinin İsrail tarafından uygulandığını görmekteyiz -Kibbutz ve Moshav’lar-).

6-Yukarıdaki üçüncü madde ile bağlantılı olarak ülkenin yüksek rekabetçiliğine ve maksimum geliri elde etmesine imkan verecek “mukayeseli üstünlüğünü” ortaya çıkaracak olan bilimsel kalkınma stratejileri iyice tahlil edilerek buna uygun hareket edilmeli (Bu stratejilerden en önemlilerden birini de Harvard Üniversitesi akademisyenleri Ricardo Hausmann ve César Hidalgo’nun 2000’lerin sonlarında geliştirdikleri metodoloji (Ekonomik Karmaşıklık Atlası, The Atlas of Economic Complexity) oluşturmaktadır. Yöntem ile ülkelerin ekonomik üretim yapılarının içerdiği yetkinlik ve bilgi doğrudan ölçülerek, ülkelerin ekonomik karmaşıklık düzeyi ile ürünlerin karmaşıklık düzeyi sonuçlarına geliştirilen bir endeksle ulaşılabilmektedir. Buradan elde edilen ekonomik karmaşıklık düzeyleri ile ilgili sonuçlar; ülkelerin yüksek rekabetçilik, gelişmişlik ve yüksek gelir düzeylerine doğru ilerlemesi için gereken kalkınma stratejisinin ne olması gerektiği konusunda karar vericilere ışık tutmaktadır.



Son söz olarak evren ve onun içindeki küçük bir unsur olan dünyamız da dinamik bir yapıdadır ve sürekli değişmektedir. Dünyadaki ekonomi, üretim, istihdam ve diğer unsurlar gibi konumuz olan tarımda (dolayısıyla bu çalışmanın konusu olan Türk tarım sektörü de) her açıdan bu değişimden payını almaktadır. Türk tarımını üretim ve dış ticaret ekseninde geleceğe, gelecek kuşaklara sağlıklı taşıyabilmek adına geliştirilecek politikalar siyaset üstü anlayışla bir devlet politikası olarak ele alınmalı ve çevreyi, suyu, toprağı kirletmeyen, küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine neden olmayan ekosisteme uyumlu sürdürülebilir bir anlayışla yönetebilmek gerekmektedir.

REFERENCES

- Arıoğlu H.H. (2014). Yağ Bitkileri Yetiştirme Ve Islahı Ders Kitabı. Genel Yayın No:220, Ders Kitapları Yayın No: A-70. Adana, ss.204.
- Arıoğlu H.H., Kolsarıcı Ö., Göksu A.T., Güllüoğlu L., Arslan M., Çalışkan M., Söğüt T., Kurt C. ve Arslanoğlu F. (2010). Yağ Bitkileri Üretimine Artırılması Olanakları. Ankara: Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-1, ss. 361-376,
- Barrett, C. B., Carter, M. R. ve C. P. Timmer (2010). —A Century-long Perspective on Agricultural Development. American Journal of Agricultural Economics, 92(2), ss.447-468.
- Gürler, A. Z. (2008). Tarım Ekonomisi, Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
- Karakuş M.Ü. (2014). 12. Uluslararası Yem Kongresi Açılış Konuşması. Ankara: Türkiye Yem Sanayicileri Birliği Dergisi. Sayı.70: ss.29-40.
- Kızılaslan, H. (2014). Dünya’da ve Türkiye’de Buğday Üretimi ve Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması. GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi, 2004, 21 (2), ss.23-38.
- Olalı, H. ve Duymaz, İ. (1987). Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı, İzmir: İzmir Ticaret Borsası Yayınları, Yayın No: 28.
- Ünal, E. (2017). Ekmek Biterken: Küresel Oligarşi ve Yeni Küresel Besle(n)me Sistemi, İstanbul: Asi Kitap.
- Ünal, E. (2017). Toprak Biterken: Küresel Oligarşi ve Yaşamın Gaspı, İstanbul: Asi Kitap.
- Yalçın, A., ve Yalçın, S. (2017). Dünya Bankası ve IMF Verileri Işığında Türkiye’nin Ekonomik Görünümü (2000-2015). Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, ISSN: 2146-0817, s:63-88.
- FAO: <http://www.fao.org/faostat/en/#compare>, (Erişim Tarihi:26.03.2018).
- OECD: www.oecd.org, (Erişim Tarihi:08.01.2018).
- Tarım Kanunu: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm>, (Erişim Tarihi:22.03.2018).
- The Atlas of Economic Complexity: <http://atlas.cid.harvard.edu>, (Erişim Tarihi:08.01.2018).
- TÜİK: <http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi:10.03.2018).
- Unctadstat: http://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications/UnctadStat.EconomicGroupings.Criteria_EN.pdf, (Erişim Tarihi:15.01.2018).
- World Bank: www.worldbank.org, (Erişim Tarihi:22.03.2018).